

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NA MARKSİST YAKLAŞIM

A Marxist Approach to the Turkish Foreign Policy in the Period of the Democratic Party

Yrd. Doç. Dr. Caner SANCAKTAR*

Özet:

1945-1950 döneminde CHP tarafından başlatılan ABD eksenli dış politika 1950'ler boyunca Demokrat Parti tarafından yoğunlaştırılarak devam ettirildi. Bu dış politika, II. Dünya Savaşı sonrası “Sovyet Tehdidi”nden değil, Türkiye Cumhuriyeti'nin sınıfsal ve ideolojik yapısından kaynaklandı. Yani devletin sınıfsal ve ideolojik yapısı kaçınılmaz olarak ABD eksenli dış politika üretti. Bu durum Türkiye'yi ekonomi, siyaset, yasama ve yargı alanlarında olumsuz etkiledi. Askeri alanda ise Amerikan yardımları ve NATO'ya katılım, eş zamanlı olarak hem Türk silahlı kuvvetlerini modernize edip güçlendirdi, hem de Türkiye'yi askeri açıdan ABD'ye bağımlı hale getirdi.

Anahtar Kelimeler: Türk dış politikası, Demokrat Parti, ABD eksenli dış politika

Abstract:

In the period of 1945-1950 the Republican People's Party (CHP) launched a US-oriented foreign policy which was largely followed by the Democrat Party (DP) in the 1950s. This policy was mainly derived from the class and ideological structures of the Republic, but not from “the Soviet Threat” which considerably influenced the foreign policies of surrounding states of Soviet Union after the Second World War. In other words, class and ideological structure of the Republic, unavoidably, led the country to produce US-oriented foreign policies that affected the Turkish economy, politics, legislation and judiciary systems negatively. In the field of military, this policy of the Republic generated two main consequences, one being positive and the other negative. The positive consequence was that, the American aids and accession to NATO enabled Turkish Military to modernize and strengthen itself, whereas the negative consequence was a very significant increase in its dependency to the USA.

Keywords: Turkish foreign policy, the Democratic Party, the US-oriented foreign policy

*Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya, hem Avrupa hem de uluslararası sistem açısından çok büyük değişikliklere tanık oldu. Avrupalı büyük güçler savaş sonrasında uluslararası politika ve ekonomide başat aktör olma pozisyonlarını yitirdi. Avrupalı büyük devletlerin yerini başat aktörler olarak Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) aldı. Böylece ABD liderliğindeki kapitalist blok ile SSCB liderliğindeki sosyalist blok arasında 1990'ların başına kadar sürecek olan siyasal, ekonomik ve askeri rekabete dayalı “iki kutuplu sistem” dönemi başladı. İkinci Dünya Savaşı sonrasında meydana gelen ve yeni bir uluslararası düzeni doğuran önemli gelişmeleri üç başlıkta özetleyebiliriz:¹

Siyasal Gelişmeler: Savaş sonrasında “evrensel aktör” olarak Birleşmiş Milletler (BM) örgütü kuruldu. Fakat BM'nin evrenselliği Genel Kurul ile sınırlı kaldı. Çünkü Güvenlik Konseyi veto hakkına sahip olan beş daimi büyük devletin (ABD, SSCB, Çin, İngiltere, Fransa) kontrolüne bırakıldı. SSCB diğer Avrupalı sosyalist ülkeleri ve yeni bağımsızlığını kazanan “3. Dünya” ülkelerini yanına alarak ABD'nin gücünü dengelemeye çalıştı. SSCB ayrıca sosyalist devletleri ve partileri/hareketleri ideolojik açıdan kontrol etmek amacıyla 1947'de Kominform'u kurdu. Almanya, savaş sonunda ikiye bölündü: Kapitalist Batı Almanya (Federal Almanya Cumhuriyeti) ABD'nin, sosyalist Doğu Almanya (Demokratik Almanya Cumhuriyeti) ise SSCB'nin desteği ve kontrolü altında yeniden yapılandırıldı. 1955'te Batı Almanya NATO'ya, diğeri ise Varşova Paktı'na üye oldu. 1950'lerin ikinci yarısından itibaren NATO ve Varşova Paktı'na karşı tepki olarak Bağlantısızlar Hareketi gelişmeye başladı. Gerek uluslararası politika gerekse konumuz açısından önemli olan bir başka gelişme ise Ortadoğu'da Baas Hareketi'nin yükselişi oldu.

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2001)* (İstanbul: Der Yayınları, 2006) ve Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)* (Ankara: İmge Kitapevi, 2001).

Ekonomik Gelişmeler: ABD öncülüğünde 1945'te Uluslararası Para Fonu (IMF) ile Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (Dünya Bankası) kuruldu. 1947'de temel görevi uluslararası ticareti serbestleştirmek olan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) imzalandı ve bir yıl sonra yürürlüğe girdi. ABD Nisan 1948'de Marshall Planı'nı uygulamaya soktu ve planın sağlıklı biçimde işletilebilmesi için –ABD'nin isteği doğrultusunda– Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OEEC) kuruldu. Tüm bu örgütlenmeler ve politikalar, kapitalist dünya ekonomi sisteminin ABD öncülüğünde ve kontrolünde yeniden yapılandırılmasını amaçlıyordu. Tabii ki bu örgütlenmeler/politikalar, ABD'nin kapitalist dünyada başat güç haline gelmesine yardımcı oldu. SSCB, ABD öncülüğündeki bu örgütlenmelere karşı cevap ve önlem olarak 1949'da Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi'ni (COMECON) kurdu. COMECON, Avrupalı sosyalist ülkeleri hem ekonomik alanda yeniden yapılandırdı ve güçlendirdi hem de Moskova'ya bağladı. Amerikan yardımları sayesinde toparlanmaya çalışan Batı Avrupa ülkeleri ise, ekonomik gelişmeyi hızlandırmak, SSCB'ye ve “komünizm Tehlikesi”ne karşı birlikte mücadele etmek ve Amerika'nın uydusu haline gelmemek amacıyla -1990'lı yılların başında Avrupa Birliği'ne dönüşecek olan-ekonomik bütünleşme sürecini 1950'lerin sonunda başlattı. Savaş sonrasında merkez kapitalist ülkelerde (ABD, Batı Avrupa ülkeleri, Kanada, Japonya) “fordist birikim rejimi” ve çevre kapitalist ülkelerde “ithal ikameci birikim rejimi” uygulanmaya başlandı. Savaş sonrası yeni düzenlemeler ve yatırımlar sayesinde merkez kapitalist ülkelerde hızlı sermaye birikimi yaşandı. Hızlı birikim, 1968'den itibaren yavaşlamaya başladı ve 1974'te büyük bir ekonomik kriz ortaya çıktı.

Askeri Gelişmeler: Avrupalı faşist güçler, batıdan Amerikan ordusu ve doğudan Kızıl Ordu tarafından bozguna uğratıldı. Bu iki ordunun II. Dünya Savaşı sırasındaki üstünlükleri savaş sonrasında devam etti. ABD 1949'da Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nü (NATO), SSCB ise 1955'te Varşova Paktı'nı (Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşması) kurdu. ABD 1947 Truman Doktrini çerçevesinde Yunanistan ve Türkiye'ye askeri yardımlarda bulunurken, SSCB de Doğu Avrupa ve Balkanlar'da kurulan sosyalist rejimleri -Yugoslavya hariç- destekledi.

Tüm bu ekonomik, siyasal ve askeri gelişmeler uluslararası ilişkiler literatüründe “Soğuk Savaş” veya “iki kutuplu sistem” olarak adlandırılan yeni bir dönemi başlattı. Türkiye bu döneme ağır ekonomik, siyasal ve toplumsal problemlerle girdi. İki kutuplu sistemin başlangıcı ile Türkiye’de tek partili dönemin sona ermesi aynı zamanda gerçekleşti. 7 Eylül 1945’te Milli Kalkınma Partisi ve 7 Ocak 1946’da Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan öncülüğünde Demokrat Parti resmen kuruldu.² 22 Mayıs 1950’de iktidara gelen Demokrat Parti, 27 Mayıs 1960’daki askeri darbeye kadar Türkiye’yi on yıl yönetti. Demokrat Parti iktidarı 1953’e kadar liberal, 1953-1960 yıllarında ise ithal ikameci ekonomi politikaları uyguladı.³

Makalenin amacı, Demokrat Parti dönemi (1950-1960) Türk dış politikasını iç dinamikleriyle birlikte Marksist paradigma ışığında incelemektir. Türk karar mercilerinin ABD yanlısı tutumunun merkez-çevre teorisi kapsamında değerlendirildiği makalede aşağıdaki dört soru cevaplandırılmaktadır:

1. Demokrat Parti döneminde (1950-1960) uygulanan dış politikanın temel özelliği/karakteri nedir?
2. Bu özellik, 1945-1950 döneminde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarının uyguladığı dış politikanın bir devamı mıdır, yoksa CHP’nin uyguladığı dış politikadan bir kopuş mudur?
3. Bu özelliğin temel nedeni/kaynağı nedir?
4. Demokrat Parti döneminde uygulanan dış politika Türkiye’yi nasıl etkiledi?

² Ayrıntılı bilgi için bkz.: Cemil Koçak, “Siyasal Tarih (1923-1950),” içinde *Türkiye Tarihi, 4. Cilt: Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, Ed. Sina Akşin, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1997), 131-154.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mete Tunçay, “Siyasal Tarih (1950-1960),” içinde *Türkiye Tarihi, 4. Cilt: Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, Ed. Sina Akşin, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1997), 177-187 ve Korkut Boratav, “İktisat Tarihi (1908-1980),” içinde *Türkiye Tarihi, 4. Cilt: Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, Ed. Sina Akşin, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1997), 311-325.

Bu soruları cevaplayabilmek için ABD, SSCB, Ortadoğu ülkeleri ve Bağlantısızlar Hareketi ile kurulan ilişkileri incelemek gerekir.

1. ABD İLE İLİŞKİLER

ABD İkinci Dünya Savaşı'ndan en düşük kayıpla, en yüksek faydayla çıkan ülke oldu. Savaş sonrası Amerikan dış politikasının yedi temel amacı vardı: (1) Uluslararası ticareti canlandırmak ve genişletmek. (2) Avrupa kapitalizmini yeniden inşa etmek ve kontrol altına almak. (3) SSCB'nin nüfuz alanını sınırlamak ve mümkünse sıfırlamak. (4) Yeni bağımsızlığını kazanmış olan Asya ve Afrika ülkelerini kendi nüfuz alanına çekmek. ABD bu ülkeleri ucuz işgücü, hammadde ve tarım deposu ve Amerikan ihracat malları için potansiyel talep alanları olarak görüyordu. (5) Sosyalist hareketleri, örgütlenmeleri ve devrimleri engellemek. (6) Bağlantısızlık hareketinin gelişimini engellemek ve bu hareket içinde yer alan ülkeleri kendi nüfuz alanına çekmek. (7) Ortadoğu petrolünü kontrol etmek ve Baas hareketinin gelişimini engellemek.

Bu yedi stratejiyi içeren Amerikan dış politikasının Türkiye'yi nasıl algıladığını, ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanıp Başkan Harry Truman'a sunulan 25 Haziran 1945 tarihli belge şu şekilde özetliyor:

“Amiral Bristol döneminden günümüze kadar Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler şu ilkeler çerçevesinde barışçıl ve dostane bir biçimde sürmüştür: (1) İnsanların özgürce istedikleri siyasal, ekonomik ve toplumsal sistemleri seçmeleri. (2) Ticarete fırsat eşitliği. (3) Basının haber alma ve verme özgürlüğü. (4) Amerikan eğitim kurumlarının faaliyetlerinin devam etmesi. (5) Amerikan vatandaşlarının haklarının korunması.”⁴

ABD'nin Türkiye'ye yaklaşımının bir özeti olan bu beş “ilke” aslında Amerika'nın savaş sonrasındaki yedi stratejisiyle uyusmaktadır. İlk üç ilke

⁴ Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991), 134.

liberalizmin temel söylemleridir. Son iki ilke ise, ABD'nin Türkiye üzerindeki nüfuzunu devam ettirme ve güçlendirme arzusunu yansıtmaktadır. Aslında bu ilkeler, savaş sonrası Amerikan dış politikasının temel amaçlarının Türkiye ile ilişkilere yansımalarıdır.

1.1. Truman Doktrini ve Türkiye

ABD başkanı Harry Truman'ın soy ismi ile anılan Truman Doktrini, ABD Kongresi'nde "Yunanistan'a ve Türkiye'ye Yardım Yasası" adıyla yasallaştırıldı ve 22 Mayıs 1947'de Başkan Truman'ın onayıyla yürürlüğe girdi. Doktrin Türkiye ayağı, 12 Temmuz tarihli "Türk-ABD İkili Yardım Anlaşması" ile uygulamaya sokuldu.⁵

Doktrine göre (a) Yunanistan'a 300.000.000 ve Türkiye'ye 100.000.000 dolarlık yardım yapılacak; (b) her iki ülkeye yardımların denetimi için askeri ve sivil personel gönderilecek; (c) Yunan ve Türk askeri personeli Amerika'da eğitecek; (ç) yardımlar ABD'nin izni olmadan başka devletlere satılamaz, hibe edilemez ve kullanılamaz; (d) yardımların amacı, kaynağı, miktarı ve genişliği hakkında Amerikan basınına tam bilgi verilecek.

Truman Doktrini'nde öngörülen yardım miktarı aşıldı: 1947-1949 yılları arasında (yani CHP iktidarı döneminde) toplam 152.500.000 dolar ve 1950-62 yılları arasında (yani son iki yılı hariç Demokrat Parti iktidarı döneminde) toplam 1.855.700.000 değerinde askeri yardım alındı.⁶

ABD'nin Yunanistan ve Türkiye'ye yapmış olduğu bu yardımların dört temel amacı vardı ve bu amaçlar, savaş sonrası ABD dış politikasının genel yedi amacı ile son derece uyumluydu: Birincisi; Yunanistan'da sürmekte olan iç savaş komünistlerin aleyhine, kral-burjuvazi iktidarının lehine sonuçlandırmak ve böylece Yunanistan sosyalist devrimini engelleyip bu ülkeyi ABD kontrolünde kapitalist dünya ekonomi sistemine entegre etmek.

⁵ Ali Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1987), 58-59.

⁶ Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler," *Türk Dış Politikası*, Cilt I, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 534-553.

İkincisi; Yunanistan ve Türkiye’de askeri üsler elde etmek. Üçüncüsü; SSCB’yi çevrelemek. Dördüncü amaç ise; Türkiye üzerinden Ortadoğu’ya yakın olmak.

12 Mayıs 1945’te Churchill’in Truman’a yazdığı mektupta yer alan “Rusya üzerine bir demir perde çekilmiştir” ifadesi “Soğuk Savaş”ın habercisi olurken, Truman Doktrini’nin uygulamaya sokulması “Soğuk Savaş”ı resmen başlattı. ABD açısından bu doktrinin önemi, ABD’nin Balkanlara girmesi ve Türkiye üzerinden Ortadoğu’ya yaklaşması oldu. Yunanistan açısından doktrinin önemi, komünist ayaklanmayı (sosyalist devrimi) bastırması ve kapitalist gelişimi güvence altına almasıdır.

Truman Doktrini ile başlatılan askeri yardımlar Türk silahlı kuvvetlerini modernize edip güçlendirdi. Fakat aynı zamanda bu yardımlar, Türkiye’yi askeri açıdan ABD’ye bağımlı hale getirdi. Ayrıca, Türkiye’ye verilen askeri malzemenin bakımının ve yedek parça ihtiyacının ancak ABD’den sağlanabiliyor olması, Türkiye’yi ekonomik yönden olumsuz etkiledi. Örneğin, ilk etapta alınan 100.000.000 dolarlık savaş artığı askeri malzemelerin bakımı ve yedek parçaların ithalatı için yılda 143.000.000 para harcandı.⁷ Bu gibi askeri harcamalar, Türkiye’nin savaş sonrasında elinde tutmayı başardığı dolar rezervini kısa sürede eritti. İlerleyen yıllarda ABD’den yapılan ithalat arttıkça, dolar sıkıntısı daha da arttı ve dış ticaret dengesi bir daha düzeltilemeyecek biçimde bozuldu. Böylece Truman Doktrini Türkiye’nin sadece askeri açıdan değil, aynı zamanda ekonomik açıdan da ABD’ye bağlanma/bağımlı hale gelme sürecini başlatmış oldu.

Türkiye, Truman Doktrini çerçevesinde ABD’den askeri-ekonomik yardımlar almaya ve ülkesini Amerikan personeline açmaya başlayınca, SSCB’nin karşısında ve ABD’nin yanında yer aldığını açıkça ilan etmiş oldu. Bu doktrin ayrıca Türk-Amerikan yakınlaşmasını/ilişkilerini arttırmak suretiyle Türkiye’nin sosyo-kültürel havasını etkiledi. Amerikan hayat tarzı (American Way of Life) Türk toplumuna ve özellikle devlet eliyle büyütülmekte olan kentli burjuvaziye nüfuz etmeye başladı. Böylece

⁷ Erhan, “ABD ve NATO’yla,” 536.

Türkiye’de “Amerikan hayranlığı” arttı. Truman Doktrini’nden itibaren giderek daha fazla ithal edilmeye başlanan Amerikan ürünleri ise, Türk toplumunun hayatını Amerikan hayat tarzına yaklaştırdı.

1.2. Marshall Planı ve Türkiye

ABD Dışişleri Bakanı George Marshall’ın soy ismiyle anılan Marshall Planı, “Ekonomik İşbirliği Kanunu” adıyla Amerikan Kongresi tarafından kabul edildi ve 3 Nisan 1948’de Başkan Truman’ın onayıyla uygulamaya sokuldu. Bu plana göre ABD, İspanya hariç Avrupalı kapitalist ülkelerin ekonomik sorunlarının çözülmesine ve ekonomik kalkınmanın hızlandırılmasına yönelik toplam 17 milyar dolar yardımda bulundu. Yardımın bir kısmı hibe, geri kalanı uzun vadeli borç olarak verildi. Yardımların koordinasyonu ve kontrolü amacıyla Amerika’da özel sektör ile devlet temsilcilerini içeren Ekonomik İşbirliği İdaresi (ECA) ve yardımdan faydalanacak olan Avrupalı kapitalist ülkeleri kapsayan Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (OEEC) tesis edildi.

Marshall Planı; kapitalist Batı Avrupa ekonomisini ABD kontrolünde yeniden yapılandırmayı ve sosyalist Doğu Avrupa karşısında güçlendirmeyi, kapitalist Batı Avrupa ülkelerindeki emekçi kitlelerin yaşam standardını yükselterek devrimleri engellemeyi amaçlıyordu. Plan, ayrıca Avrupa ekonomisinin ithalat gücünü artırmak suretiyle Amerikan mallarına geniş bir Avrupa piyasası oluşturmayı amaçlıyordu.

Türkiye, 4 Temmuz 1948’de ABD ile “Ekonomik İşbirliği Antlaşması” imzalayarak Marshall Planı’na dâhil oldu. Bu antlaşma gereği, Türkiye’nin alacağı ekonomik yardımların kullanımı, OEEC ve ABD’den gelen uzmanların oluşturduğu Ekonomik İşbirliği Misyonu tarafından denetlendi ve yönlendirildi. Alınan ekonomik yardımların hangi alanlarda nasıl kullanılacağı, Amerika’nın ve OEEC’nin iradesine bağlandı.

Marshall Planı çerçevesinde Türkiye’ye 1948-1952 döneminde toplam 352.000.000 milyon dolar yardım yapıldı. Yardımın 175 milyonu, Amerika’dan mal satın alınması koşuluyla verilen doğrudan yardımlardı.

Doğrudan yardımların 85 milyonu borçlanma, 73 milyonu hibe ve 17 milyonu şarta bağlı yardım olarak verildi. Geriye kalan 177 milyon dolarlık kısım, OEEC ülkelerinden mal satın alınması için verildi. Türkiye'nin aldığı yardım, tüm Marshall yardımlarının sadece binde 36'sını oluşturuyordu.⁸ Ekonomik yardımlar 1952 sonrasında da devam etti. 1953-1959 döneminde ABD'den toplam 592.400.000 dolar ekonomik yardım alındı.⁹

Alınan ekonomik yardımlar tarımsal alanda, hammadde üretiminde, değerli madenlerin çıkarılmasında ve karayolu yapımında kullanıldı. Hatta Türkiye'nin kendi kaynakları/gelirleri de, Amerikan uzmanlarının ve OEEC'nin tavsiyeleri, yönlendirmeleri ve kontrolleri doğrultusunda Demokrat Parti hükümeti tarafından bu dört alanda kullanıldı. Amerika'nın ve OEEC'nin Türkiye ekonomisini bu dört alana yönlendirmesinin nedeni Avrupa kapitalizminin yeniden inşa edilmesi sürecinde Türkiye'ye biçilen roldür. Bu role göre Türkiye, Batı Avrupa sanayilerinin ihtiyacını duyduğu ucuz tarım ve hammadde ürünleri üretilip Avrupa'ya satacak, bunun karşılığında ise Batı Avrupa'dan sanayi mamul malları satın alacaktır. Yardımlar ve hatta öz kaynaklar, söz konusu rol gereği karayolu (demiryolu, tramvay, metro değil) yapımında kullanıldı. Böylece, Amerikan ve Avrupa otomobillerinin Türkiye'ye satılabilmesi için gerekli olan altyapı hazırlanmış oldu. Nitekim karayolları ağı geliştikçe Batı Avrupa ve Amerika'dan ithal edilen otomobil ve otobüs sayısı büyük artış kaydetti. Yani Amerika'dan gelen yardımlar ağır sanayinin ve yüksek teknolojinin kurulup geliştirilmesinde kullanılmadı. Tam tersine, ekonomik yardımlar sonucunda Türkiye, bir "ucuz tarım ve hammadde deposu" haline getirildi. Dolayısıyla Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde gelen askeri-ekonomik yardımlar, Türkiye'yi merkez kapitalist ülkelere -özellikle ABD'ye-bağımlı hale getirdi.

⁸ Bkz.: Senem Üstün, "Turkey and the Marshall Plan: Strive for Aid," *Turkish Yearbook of International Relations* Vol XXVII (1997): 48-52.

⁹ Baskın Oran, "Türkiye'nin Kuzeyindeki Büyük Komşu Sorunu Nedir?" *AÜSBF Dergisi* Cilt XXV (1970): 79.

1.3. NATO'ya Katılım

4 Nisan 1949 tarihinde ABD, Kanada, İngiltere, Fransa, Hollanda, Belçika, Lüksemburg, İtalya, Danimarka, Norveç, Portekiz ve İzlanda arasında Kuzey Atlantik Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma 24 Ağustos'ta yürürlüğe girerek Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nü (NATO) doğurdu. NATO'nun kuruluşu, ABD tarafından geliştirilen dört amaca dayanıyordu: SSCB'yi çevrelemek, Batı Avrupa ülkelerini kapitalist dünya ekonomi sistemi içinde tutmak, ABD'yi Avrupa içinde tutmak ve hem Avrupa'da hem Avrupa dışında yeni sosyalist devrimlerin gerçekleşmesini önlemek.¹⁰

NATO'nun kuruluşu, Türkiye'de hem dönemin CHP hükümeti hem de Demokrat Parti tarafından memnuniyetle karşılandı. Bu "ulusal memnuniyet", CHP iktidarının son günlerinde, 11 Mayıs 1950'de üyelik başvurusuna dönüştü. Fakat başvuru reddedilince söz konusu "ulusal memnuniyet" adeta "ulusal hayal kırıklığı"na dönüştü. 11 gün sonra ise 22 Mayıs'ta CHP iktidarı yerini Demokrat Parti'ye bıraktı. Demokrat Parti, CHP'nin başlattığı NATO'ya katılım politikasını devam ettirdi. Yeni hükümet, hem Amerika'yla hem de Amerika'nın müttefiki Batı Avrupa'yla ilişkilerini geliştirmek ve böylece Türkiye'nin NATO'ya girişini kolaylaştırmak amacıyla, ABD'den ve Batı Avrupa'dan herhangi bir talep gelmemesine rağmen, 25 Temmuz 1950 tarihinde bir aydır sürmekte olan Kore Savaşı'na 4.500 asker yollayacağını açıkladı. Demokrat Parti iktidarı bu kararı TBMM'de tartışmaya sunmadan aldı ve TBMM'nin onayı alınmadan 4.500 askeri Kore Savaşı'na gönderdi. Ana muhalefet partisi CHP, asker gönderme kararının mecliste tartışılmaya sunulmamasını ve meclis onayı olmaksızın bu kararın uygulanmasını protesto etmiş olsa da, savaşın ilerleyen günlerinde "BM idealine ve ABD dostluğuna bağlıyız" diyerek Kore'ye asker gönderilmesine tam destek verdi. Kore'ye asker gönderme kararının alınmasından beş gün sonra, 1 Ağustos 1950'de, Türkiye ikinci defa NATO'ya üyelik başvurusunda bulundu. Fakat ikinci başvuru da

¹⁰ Mustafa Türkeş, "NATO Bağlamında ABD-Türkiye İlişkilerinde Devamlılık ve Değişim," içinde *Türk Dış Politikasının Analizi*, ed. Faruk Sönmezoğlu (İstanbul: Der Yayınları, 2004), 381-382.

Eylül ayında toplanan NATO Bakanlar Konseyi'nde reddedildi ve böylece ikinci “ulusal hayal kırıklığı” yaşandı.

Başvuruların reddedilmesinin üç temel nedeni vardı: ABD, Yunanistan ve Türkiye'yi içine alacak bir Akdeniz Paketi'nin oluşturulmasını istiyordu. İngiltere ise kendi kontrolünde Türkiye, Yunanistan, İtalya ve Mısır'ı içine alacak bir Ortadoğu Komutanlığı (Middle East Command) örgütünün oluşturulmasını istiyordu. Üçüncüsü; Norveç ve Danimarka, NATO'nun sadece bir savunma ittifakı olmadığını siyasal, kültürel ve sosyal açıdan birbirine benzeyen devletlerin bir araya gelmesiyle oluştuğunu vurgulayarak, Batı Avrupa ve Atlantik bölgesiyle ortak değerleri paylaşmayan Türkiye ve Yunanistan'ın üyeliklerine karşı çıkmaktaydı. Bu nedenlere rağmen 16-20 Eylül 1951'de yapılan NATO Bakanlar Konseyi toplantısında Türkiye ile Yunanistan'ın İttifak'a çağrılmasına karar verildi. Ve nihayet iki komşu ülke 18 Şubat 1952'de resmen NATO'ya katıldı.¹¹ Böylece Türkiye'nin NATO'yla ilgili “ulusal hayal kırıklığı” sona ermiş oldu.

İlk iki başvurunun reddedilmesine rağmen Türkiye'nin Eylül 1951'de NATO'ya kabul edilmesinin beş temel nedeni vardı. Birinci neden Yunanistan ve Türkiye'nin ABD'nin Akdeniz Paketi projesine sıcak bakmamalarıydı. İkincisi; Türkiye, Yunanistan, İtalya ve Mısır devletlerinin İngiltere'nin önerdiği Ortadoğu Komutanlığı projesine yanaşmamalarıydı. Üçüncüsü; ABD çevreleme politikası gereği SSCB'ye yakın ülkelerde hava üslerine ihtiyaç duyuyordu. SSCB'ye yakın olan Türkiye bu amaçla kullanılmaya son derece müsait bir ülke idi. Türkiye bir NATO üssü haline getirilmedikçe Urallar'daki Sovyet sanayi bölgeleriyle Kafkasya'daki petrol kaynaklarının yok edilebilmesi mümkün değildi. Dördüncüsü; Türkiye savaş süresince Kore'ye 6.000'nin üzerinde asker gönderdi. 27 Temmuz 1953'te imzalanan ateşkese kadar Türk askerlerinin 721'i şehit olurken, 2.147'si yaralandı, 234'ü esir düştü ve 175'i kayboldu. Türk askerlerinin Kunuri (26-30 Kasım 1950) muharebesinde kendilerini feda etme pahasına Amerikan

¹¹ Kore Savaşı ve Türkiye'nin NATO'ya katılım süreci için bkz.: Uçarol, *Siyasi*, 886-890; Gevgilili, *Yükseliş ve*, 80-86 ve Faruk Sönmezoglu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası* (İstanbul: Der Yayınları, 2006), 42-47.

birliklerini imha edilmekten kurtarmaları, Amerikan kamuoyunda Türkiye lehine olumlu düşünceler oluşmasına hizmet etti.¹² Beşincisi; İran'da Nisan 1951'de Musaddık'ın iktidara gelip petroleri kamulaştırması, Arap memleketlerinde Batı karşıtı Baas Hareketi'nin gelişmesi, Arap ve Fars dünyasının SSCB'ye yakınlaşmaya başlaması Amerika ve Batı Avrupa açısından Türkiye'nin önemini artırdı. Çünkü Türkiye, Ortadoğu'daki bu "olumsuz" gelişmelere müdahale edebilmek için bir üs olarak kullanılmaya son derece müsait idi.

Bu beş önemli nedenden/gelişmeden dolayı NATO'ya kabul edilen Türkiye, kapitalist Batı ittifakının Ortadoğu'ya yönelik emperyalist politikalarına ve SSCB'ye yönelik çevreleme stratejisine hizmet etti. NATO'ya katılım ile birlikte Türkiye'ye verilen askeri, teknolojik ve ekonomik yardımlar arttı. Bu yardımlar Türkiye'nin askeri kapasitesini geliştirmekle birlikte Batıya –özellikle de ABD'ye– olan askeri, teknik ve ekonomik bağımlılığı arttırdı. Ayrıca NATO'ya katılım, Türkiye'nin komşularıyla olan ilişkilerini de olumsuz etkiledi.¹³

1.4. ABD ile İkili Anlaşmalar

Demokrat Parti döneminde ABD ile yapılan ikili anlaşmaların sayısının olduğu tam olarak bilinmemektedir. Çünkü bu anlaşmaların çoğu TBMM'ye getirilmeden yapılmış "gizli nitelikli" anlaşmalardır. Bu nedenle anlaşmaların sayısı hakkında değişik iddialar vardır. Örneğin, Süleyman Demirel'in Nisan 1966'da yaptığı açıklamaya göre 1952-1960 döneminde ABD ile 54 ikili anlaşma yapılmıştır. Fakat 1970'li yıllarda bazı politikacıların ve yöneticilerin açıklamalarına göre bu sayı daha yüksektir.

¹² Bkz.: Yüksel Sezgin, *Kore Savaşına Girişimizin Türk Dış Politikamıza Etkisi* (Ankara: 1995).

¹³ NATO'ya katılımın Türkiye'ye askeri, ekonomik ve siyasi etkileri hakkında bkz.: İter Turan, Dilek Barlas, "Batı İttifakına Üye Olmanın Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri," içinde *Türk Dış Politikasının Analizi*, ed. Faruk Sönmezoğlu (İstanbul: Der Yayınları, 2004), s. 158-167.

Bu çalışmada, sayısı tam olarak bilinmeyen ikili anlaşmalardan sadece yedisini ele almakla yetineceğim.¹⁴

Ortak Güvenlik Antlaşması: 7 Ocak 1952'de mektup teatisi yoluyla yapılarak 10 Mart 1954'te TBMM tarafından onaylanan bu antlaşmaya göre Türkiye, ABD'nin askeri girişimlerini destekleme ve gerekirse bu girişimlere yardımcı olma yükümlülüğü altına girdi.

NATO Kuvvetleri Statüsü Sözleşmesi: 25 Ağustos 1952'de imzalanan bu sözleşme 20 Mart 1954'te TBMM tarafından onaylandı. Sözleşme'de, ABD'nin Türkiye'de askeri tesisler ve üsler kurması ve askeri personel buldurması kabul edildi. Sözleşme'nin 7. Maddesine göre, ABD personeli resmi görev dışında suç işlese Türkiye tarafından yargılanacaktır. Resmi görev sırasında yapılan eylemler, ABD yasalarına aykırı ise ABD tarafından, Türk yasalarına aykırı ise Türkiye tarafından yargılanacaktır. ABD personelinin resmi görev sırasında gerçekleştirdiği eylem veya eylemler, hem ABD hem Türk yasalarına göre suç teşkil ediyorsa yargılama ABD tarafından yapılacaktır. Aynı maddeye göre; suç teşkil eden eylemin, resmi görev sırasında mı yoksa resmi görev haricinde mi gerçekleştirildiğine ABD makamı (Amerikan Askeri Yardım Kurulu) karar verecektir.

Askeri Tesisler Anlaşması: TBMM'de tartışmaya sunulmadan ve TBMM'nin onayı alınmadan 23 Haziran 1954'te imzalanıp uygulamaya sokulan bu anlaşma ile Amerikan hava, kara ve deniz kuvvetlerinin Türkiye ülkesini kullanmasına izin verildi. Amerikan askeri uçaklarının Türkiye'deki askeri havaalanlarını kullanmaları, kurulacak üslere Türk hükümetin izni alınarak malzeme, teçhizat, akaryakıt ve ikmal maddeleri yerleştirilmesi, ortak kullanılacak üs ve tesislerin masraflarının iki ülke arasında paylaşılması kararı alındı. Bu anlaşmaya dayanılarak zaman içinde Türkiye'de 90'in üzerinde askeri ve sivil nitelikte Amerikan tesisi kuruldu.

¹⁴ Bkz.: Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1963)* (Ankara: AÜSBF Yayınları, 1979), 105-113 ; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasal Andlaşmaları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1965), 457-461 ve Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı*, 53-59.

Vergi Muafiyetleri Anlaşması: Askeri Tesisler Anlaşması'na paralel olarak 24 Haziran 1954'te imzalanan bu anlaşmayla, ortak savunma için ABD tarafından yapılacak masraflardan vergi alınmamasına karar verildi. Askeri Tesisler Anlaşması gibi, bu anlaşma da TBMM'ye getirilmedi ve Meclis onayı alınmadı.

Atom Enerjisi Anlaşması: 10 Haziran 1955'te imzalanan ve 14 Aralık 1956'da TBMM tarafından onaylanan anlaşmaya göre Türkiye, ABD'nin vereceği bilimsel yardımlar yoluyla nükleer araştırma merkezleri kurabilecektir. Böylece Türkiye, nükleer enerji ve araştırmalar alanında da ABD'ye bağımlı hale gelmiş oldu.

Türk-Amerikan Güvenlik İşbirliği Anlaşması: 5 Mart 1959'da imzalanan ve 9 Mayıs 1960'ta meclis tarafından onaylanan anlaşmaya göre ABD, Türkiye'ye yönelik bir saldırı durumunda, Türk hükümetinin (meclisin değil) talebiyle, silahlı güç kullanmak da dâhil olmak üzere her türlü yardım ve işbirliğine hazır olacaktır. ABD ayrıca, Türkiye'nin ulusal bağımsızlık ve bütünlüğünün korunması için ve Türk ekonomisinin gelişmesi için askeri ve ekonomik yardımlar vermeye devam edecektir. Bu ikili anlaşma, ABD Kongresi'nin 9 Ocak 1957'de onayladığı ve Türkiye'nin 22 Mart 1957'de resmen katıldığı/kabul ettiği Eisenhower Doktrini çerçevesinde yapıp uygulamaya kondu.

Jüpiter Füzeleri Anlaşması: Eisenhower Doktrini çerçevesinde TBMM'nin onayı alınmadan 25 Ekim 1959'da Paris'te imzalandı. ABD, NATO'nun SSCB'ye karşı birinci vuruş kapasitesini artırmak için üye ülkelere nükleer başlık taşıyan orta menzilli Jüpiter füzeleri yerleştirmeyi önerdi. Öneri, sadece İngiltere, İtalya ve Türkiye tarafından kabul edildi. 25 Ekim 1959 anlaşması Türkiye'ye 15 Jüpiter füzesi yerleştirdi.¹⁵ Bu füzeler, 1962 sonbaharında SSCB-ABD arasında yaşanan Küba Bunalımı sonucunda SSCB'nin isteği üzerine 1963 Nisanında Türkiye'den çıkarıldı.

¹⁵ Amerika ayrıca İngiltere'ye 60 Thor füzesi ve İtalya'ya 30 Jüpiter füzesi yerleştirdi. Bkz.: Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, (Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000), 137.

Demokrat Parti iktidarı döneminde yapılan bu gibi ikili anlaşmaların dışında ayrıca ABD'nin ve diğer Batılı merkez kapitalist ülkelerin Türkiye'ye girişini kolaylaştıran bir takım kanunlar çıkarıldı. Bunlardan en önemlileri Yabancı Yatırım Kanunu (1 Ağustos 1951), Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu (18 Ocak 1954) ve Petrol Kanunu'dur (7 Mart 1954). Bu üç kanundan ilk ikisi yabancı sermayenin Türkiye'ye girişini kolaylaştırmak, yabancı sermaye yatırımlarına güvence vermek ve Türkiye'de elde edilen kârların ülke dışına transferini kolaylaştırmak amacıyla hazırlanıp uygulandı. Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nun 10. maddesi, “yerli sermaye ve teşebbüslere tanınan bütün haklar, muafiyetler ve imtiyazlardan” yabancı girişimleri de yararlandırmayı kabul etti. Petrol Kanunu ise, Türkiye'de yabancı firmalar tarafından çıkarılacak petrolden elde edilecek gelirin yarı yarıya paylaşılmasını öngörüyordu. Kanunun 2. maddesine göre devlet, petrol arama-çıkarma çalışmalarından vazgeçerek bu alanı özel girişimlere terk etti. Daha da önemlisi, 136. maddeye göre ilgili kanun ancak yabancı şirketlerin onayıyla değiştirilebilecekti. Bu yasalardan en fazla Amerikan sermayesi faydalandı. 1954-1965 döneminde Türkiye'ye giren yabancı sermayenin % 30,5'i Amerikan sermayesiydi. ABD'yi % 17,5'le İsviçre ve % 17 ile Hollanda sermayesi takip etti.¹⁶

ABD ile imzalanan ikili anlaşmalar ve Amerikalı politikacıların/uzmanların tavsiyeleri doğrultusunda ekonomi alanında yapılan yasal düzenlemeler, aynen Truman Doktrini, Marshall Planı ve NATO'ya katılımı olduğu gibi, Türkiye'yi askeri ve ekonomik açıdan ABD'ye bağımlı hale getirdi ve Türkiye'nin bağımsız gelişimini engelledi.

27 Mayıs 1960 darbesine kadar yürürlükte kalan 1924 Anayasası'nın 26. maddesine göre; devletlerle sözleşme, anlaşma ve barış yapma yetkisi TBMM'ye aittir. Fakat yukarıda da belirttiğim gibi, bu dönemde yapılmış olan ikili anlaşmaların büyük çoğunluğunda meclis onayı alınmadı. Hatta anlaşmalar meclis tartışmasına dahi açılmadı. Yani hem anayasa ihlal edildi hem de “ulusal irade”nin temsil edildiği yasama erki sınırlandırıldı.

¹⁶ Emre Kongar, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993), 349.

Dolayısıyla, bu ikili anlaşmalar neticesinde, “hukuk devleti” ve “ulusal iradenin egemenliği” gibi siyasal liberalizmin ve modern ulus devletin iki önemli ilkesi çiğnenmiş oldu.

İkili anlaşmalar aynı zamanda Türk yargı erkini sınırlandırdı. Çünkü yukarıda açıklandığı gibi, NATO Kuvvetleri Statüsü Sözleşmesi'nin 7. maddesi, Türk topraklarında işlenen bir suç durumunda yabancı bir devlete (ABD) yargılama sürecine doğrudan müdahale hakkı verdi. ABD ile yapılmış olan bu sözleşmenin Türk yargı erkini nasıl sınırlandırdığını ve Türkiye vatandaşlarına nasıl zarar verdiğini ibret verici bir örnekle göstermek istiyorum.

Adana'da görevli Amerikalı Yarbay Allen L. Morrison, Kasım 1959'da, içkili olarak kullandığı özel aracıyla yaya kaldırımına çıkarak bir kişinin ölümüne ve on bir kişinin yaralanmasına yol açtı. Bu olay üzerine Türk yargı makamları, NATO Kuvvetleri Statüsü Sözleşmesi'nin 7. maddesi gereği, ilgili Amerikan makamına, Yarbay Morrison'un, olayı gerçekleştirdiği sırada görevli olup olmadığını sordu. Amerikan makamı, olayın gerçekleştiği sırada adı geçen yarbayın resmi görevde olduğunu bildirdi. Bunun üzerine, NATO Kuvvetleri Statüsü Sözleşmesi'nin 7. maddesi gereği, Yarbay Morrison, Türk mahkemesinde değil, Amerikan askeri mahkemesinde yargılandı. Yargılama sonucunda adı geçen yarbay, “disiplinsiz davranışları” dolayısıyla sadece 1.200 dolar para cezasına çarptırıldı ve ülkesine geri gönderildi.

Yani bir Türk vatandaşını öldürüp on bir Türk vatandaşını yaralayan Amerikalı asker, söz konusu ikili anlaşma nedeniyle, Türk mahkemesi tarafından yargılanamadı. Amerikan mahkemesi ise bir kişinin ölümü ve on bir kişinin yaralanması ile sonuçlanan eylemin cezasını sadece “1.200 Amerikan Doları” olarak belirledi. 1950-1960 döneminde Türkiye'deki Amerikan personelinin işlediği tek suç bu değildi elbette. Daha pek çok suç işlendi Türkiye sınırları içinde. Fakat bu suçları işleyen Amerikan personeli

ya mahkemeye çıkarılmadı ya da çıkarıldıktan sonra serbest bırakıldı.¹⁷ Türk yargı erki Türkiye’de işlenmiş olan bu suçları yargılayamadı.

1.5. Balkan İttifakı

Resmi adı “Türkiye Cumhuriyeti, Yunanistan Krallığı ve Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti Arasında Dostluk ve İşbirliği Antlaşması” olan Balkan Paktı, 25 Şubat 1953’te Atina’da parafe edildi ve 28 Şubat’ta üç tarafın dışişleri bakanları tarafından Ankara’da imzalandı. Bu antlaşmaya göre (a) bir saldırı karşısında antlaşmaya taraf olan devletler kendi ordularıyla müdahale etmeyecek, ortak kararlar alınacak ve bu alınan ortak karara göre hareket edilecek; (b) ilgili devletler ekonomik, teknik ve kültürel alanlarda işbirliğine gidecek; (c) aralarında çıkacak sorunlar barışçıl yöntemlerle çözülecek, (ç) içlerinden birine yöneltilmiş antlaşmalara girmekten kaçınılacak; (d) antlaşmanın hükümlerine aykırı başka antlaşmalar yapılamayacak; (e) antlaşma, Türkiye ve Yunanistan’ın NATO üyeliğinden doğan hak ve yükümlülüklerini etkilemeyecek; (f) antlaşmaya katılım diğer devletlere açık olacak; (g) yürürlüğe girişi izleyen beş yılın sonunda taraflar, bir yıl öncesinden bildirmeleri koşuluyla antlaşmadan ayrılabilirler. 9 Ağustos 1954’te ise Yugoslavya’nın Bled kentinde “Türkiye Cumhuriyeti, Yunanistan Krallığı ve Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti Arasında İttifak, Siyasal İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması” imzalandı. Antlaşmada, 28 Şubat 1953 tarihli ilk antlaşmanın yürürlükte kalacağı bildirildi. Böylece Bled Antlaşması, Ankara Antlaşması’nı etkinleştirerek bir Balkan İttifakı’na dönüştürmüş oldu.¹⁸

Balkan İttifakı Türk ve Yunan dış politikasının değil, Amerikan ve Yugoslav dış politikasının ürünüdür. Balkan İttifakı’nı doğurmuş olan Ankara ve Bled antlaşmaları, ABD’nin Türkiye ile Yunanistan’ı

¹⁷ Bu dönemde Türkiye’de görev yapan Amerikan personeli tarafından işlenmiş olan bazı suçlar/olaylar için bkz.: Namık Behramoğlu, *Türkiye-Amerikan İlişkileri: Demokrat Parti Dönemi*, (İstanbul: Yar Yayınları, 1973), 156-162.

¹⁸ 28 Şubat 1953 Ankara ve 9 Ağustos 1954 Bled antlaşmaları için bkz.: Soysal, *Türkiye’nin*, 420-423, 428-432. Ayrıca konu ile ilgili olarak bkz.: Uçarol, *Siyasi*, 890-893 ve Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı*, 89-95.

yönlendirmesinin ürünüdür. Bu yönlendirme, 1947 Truman Doktrini ile başladı, 1948 Marshall Planı ve 1952’de NATO’ya üyelik ile artarak devam etti. Yani Türkiye ile Yunanistan, ABD’nin yönlendirmesi ve isteği doğrultusunda Yugoslavya’yı da içine alan bir Balkan İttifakı oluşturdu.

ABD, Ankara ve Atina’yı kendi Balkan politikasında kullanırken zorluk çekmedi. Çünkü 1950’ler boyunca her iki ülkede, temel hedefleri kapitalist Batı ile ekonomik ve askeri bütünleşmeyi sağlamak olan ABD destekli merkez sağ partileri iktidarda idi. Hem Türkiye’deki Menderes hükümetinin hem de Yunanistan’daki Papagos-Karamanlis hükümetlerinin temel ekonomi politikaları, ABD’den gelen yardımlar sayesinde kapitalizmi geliştirmek, sermaye birikimini hızlandırmak /arttırmak ve “milli kapitalist sınıfı” büyütme idi. Her iki ülke, dış politika alanında kendi ulusal çıkarlarını ABD ve NATO çıkarlarıyla “özdeş” algıladı/kabul etti. Bu nedenle Türk ve Yunan hükümetleri, kendi özgün Balkan politikalarını üretmedi ve ABD’nin Balkan politikasına bağlandı. Böylece Amerikan dış politikası, Yunan ve Türk dış politikalarını Balkanlar’da kolayca kontrolü altına aldı ve yönlendirdi.

ABD, kendi çıkarlarına hizmet edecek olan bir “Balkan İttifakı” oluşturabilmek için önce bu ittifakın ön hazırlığını yaptı. Yani Türk-Yunan ilişkilerine müdahale ederek bu iki ülke arasında var olan ve ittifakın oluşumunu engelleyen sorunları yumuşattı: Amerikan dış politikasının telkinleri ve girişimleri neticesinde Mayıs 1947’de Türk-Yunan İşbirliği Komitesi oluşturuldu, Eylül 1948’de Türk-Yunan Ticaret Antlaşması imzalandı ve 5 Şubat 1952’de Türk-Yunan Daimi Karma Komisyonu kuruldu. Komisyon, “bölgesel güvenliğin sağlanması için Yugoslavya ile görüşme” kararı olarak Balkan İttifakı girişimini başlattı.

Bunlara ilaveten ABD, Türk-Yunan ilişkilerindeki sorunları yumuşatıp iki devlet arasında bir ittifak oluşturmak için, o dönemde son derece sıcak olan Fener Rum Patrikhanesi sorununa el attı. II. Dünya Savaşı sonrasında Fener Rum Patrikhanesi’nin statüsü, görevleri, yetkileri, patriğin nasıl seçileceği ve kimin patrik olacağı konularında Yunanistan ve Türkiye arasında ciddi sorunlar doğdu. ABD önce, Yunanistan İç Savaşı sırasında

komünist partizanların lehine demeçler vermiş olan SSCB sempatzanı Fener Rum Patriği Maksimos Vaporcis'i, "ruhsal nedenler" gerekçe gösterilerek istifa ettirdi. Ardından da, boşalan makama, sıkı bir anti-komünist ve SSCB düşmanı olan Amerikan vatandaşı Kuzey Amerika Rum Ortodoks Başpiskoposu A. S. Athinagoras'ı 1 Kasım 1948'de seçtirdi. Athinagoras 26 Ocak 1949'da Başkan Truman'ın özel uçağı ile İstanbul'a geldi ve 1972'ye kadar Fener Patriği olarak görev yaptı.¹⁹ Böylece, Türk-Yunan ilişkilerini olumsuz etkileyen "Patrikhane Sorunu" ABD tarafından -geçici bir süreliğine- çözülmüş oldu.

ABD'nin, Türkiye ve Yunanistan arasındaki sorunları çözüp, bu iki ülkeyi ve Yugoslavya'yı içine alan bir Balkan İttifakı'nı kurmak istemesinin üç nedeni vardı: (1) Truman Doktrini, Marshal Planı ve NATO ile başlayan SSCB'yi çevreleme politikasını güçlendirmek. (2) Balkanlar'da sosyalizmin gelişimini ve yayılmasını engellemek. (3) 1948'de Kominform'dan²⁰ ihraç edilen ve SSCB ile ilişkilerini koparan (daha doğrusu koparmak zorunda kalan) sosyalist Yugoslavya'yı kendi nüfuz alanına çekmek.

Yugoslavya ise böyle bir ittifaka şu nedenlerden/amaçlardan dolayı girmiştir: (1) SSCB'nin 1948'den beri kendisine karşı uyguladığı "yalnızlaştırma" politikasını kırmak ve dış politika açısından ilişkilerini geliştirip çeşitlendirmek. (2) Balkan devletleri arasında hem Moskova'ya hem de Vaşington'a karşı bir "Balkan Hareketi (Balkan devletleri arasında işbirliği)" başlatmak. (3) İkinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Paris

¹⁹ A. Suat Bilge, "The Fener Greek Patriarchate," *Perception* (March-May 1998): 29-30.

²⁰ Kısa adı Kominform olan "Komünist ve İşçi Partileri Enformasyon Bürosu", İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından SSCB öncülüğünde kuruldu. Kominform, SSCB, Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya, Romanya, Yugoslavya, Fransa ve İtalya komünist partilerinden oluşuyordu. Teorik olarak, komünist ve işçi partileri arasında işbirliği sağlamak ve uluslararası komünist mücadeleyi güçlendirmek amacıyla kurulmuş olan bu örgüt, pratikte SSCB tarafından diğer komünist partileri kontrol etmek için kullanıldı. Stalin'in ölümünden sonra önemini ve işlevini yitirmeye başlayan Kominform SSCB tarafından 1956'da dağıtıldı; *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, ed. Faruk Sönmezoğlu (İstanbul: Der Yayınları, 2005), 258-259.

Barış Antlaşması'nda Trieste "serbest bölge" olarak kabul edilmişti. İtalya'nın ABD ile yakınlaşıp NATO'da yer almasından endişelenen Yugoslavya, İtalya'nın Trieste'yi almasını ve Balkanlar'da etkili olmasını engellemek için, Türkiye ve Yunanistan'la işbirliği yaparak Batı içinde gücünü artırmak istedi.²¹

Türk veya Yunan dış politikasından çok, Amerikan ve Yugoslav dış politikalarının "çocuğu" olarak doğan Balkan İttifakı, 1958'de fiilen, Haziran 1960'ta resmen öldü ve böylece ABD'nin Balkanlar'a ilişkin bu projesi başarısızlıkla sonuçlandı. Balkan İttifakı'nın kısa sürede sona ermesinin beş temel nedeni vardır: (1) 1955'te Kıbrıs sorununun ortaya çıkması ve bu sorunu diğer sorunların (azınlıklar sorunu, Ege Denizi'yle ilgili sorunlar) takip etmesi Türk-Yunan ilişkilerini iyice bozdu. (2) 1953'te Stalin'in ölümünden sonra de-Stalinizasyon sürecinin başlaması, SSCB'nin Yugoslavya'ya karşı uyguladığı "yalnızlaştırma" politikasına son vermesi, Haziran 1955'te SSCB Başbakanı Nikolay Bulganin ile Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) Birinci Sekreteri Nikita Kruşçev'in Belgrat'ı ziyaret etmesi ve 20. SBKP Kongresi'nde (14-25 Şubat 1956) alınan kararlar sonucunda Yugoslavya'nın SSCB ile ilişkileri normalleşmeye başladı. (3) Ekim 1954'te imzalanan Londra Antlaşması Trieste sorununu kesin olarak çözüme bağlayarak Yugoslavya'nın Trieste ve İtalya ile ilgili endişelerini sona erdirdi. (4) Yugoslavya, 1955 Bandung Konferansı ile birlikte başlayan Bağlantısızlar Hareketi aracılığı ile dış ilişkilerini iyice geliştirdi ve çeşitlendirdi. (5) 9 Ocak 1957'de Amerikan Kongresi tarafından onaylanıp uygulamaya konulan Eisenhower Doktrini, Türkiye ve Yunanistan tarafından kabul edildi. Sosyalist Yugoslavya ise bu doktrini "Amerikan emperyalizminin Ortadoğu'daki yeni planı" olarak değerlendirdi ve reddetti.

Balkan İttifakı'nın henüz kuruluş aşamasında ortaya çıkmaya başlayan bu beş önemli gelişme, ittifakı sona erdiren nedenleri oluşturdu. Böylece Balkan

²¹ İkinci Dünya Savaşı sonrasında Yugoslavya'nın dış politikası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Phyllis Auty, "Yugoslavia's International Relations (1945-1965)," içinde *Contemporary Yugoslavia: Twenty Years of Socialist Experiment*, ed. Wayne S. Vucinich (Berkley and Los Angeles: University of California Press, 1969), 154-202.

İttifakı henüz gelişmeden etkisini kaybetti. Konumuz açısından Balkan İttifakı'nın bize öğrettiği ise şudur: Türkiye, 1950-1960 döneminde kendi Balkan politikasını kendi ulusal çıkarına göre değil, Amerikan dış politikasına göre belirledi. Dolayısıyla, Türkiye'nin bu dönemde izlediği Balkan politikası Amerikan çıkarları doğrultusunda gelişmiştir.

2. SSCB İLE İLİŞKİLER

2.1. Savaş Sonrası SSCB'nin Durumu

SSCB, II. Dünya Savaşı'ndan galip çıkmasına rağmen büyük yıkım yaşadı. 1941-1945 döneminde 25 milyon insanını kaybetti. Bunların yaklaşık 16 milyonu sivil, geri kalanı asker idi. Savaş sona erdiğinde 25 milyon Sovyet insanı evsiz durumdaydı.²² Sovyet tarımı, sanayisi ve altyapısı da büyük zarar gördü. 100 bin kolektif çiftlik ve 1.800 devlet çiftliği işgalci Alman birlikleri tarafından yerle bir edildi. 1.700 kasaba, 70 bin köy, 35 bin fabrika, 40 bin kütüphane, 84 bin okul, 6 milyon çeşitli bina/yapı, 40 bin mil demiryolu, 90 bin mil telgraf hattı tamamıyla yok edildi. Ülkenin batısına kurulmuş olan sanayi tesislerinin büyük bir kısmı savaş sırasında Alman orduları tarafından yağmalandı, geri kalanı ise yağmadan kurtulabilmek için yerlerinden sökülüp ülkenin doğusuna taşındı. Ayrıca Alman işgali sırasında karayolları, iletişim-ulaşım ağı, elektrik şebekeleri, su ve kanalizasyon sistemleri gibi altyapı olanakları büyük ölçüde kullanılamaz hale geldi. Maddi yıkımın bedeli 128 milyar doları buldu. Bu rakam, savaş öncesi milli gelirin çeyreği kadardı. Sovyet sanayisinin dörtte biri savaşta yıkıldı. 1945 yılında sanayi üretimi 1940 yılındaki üretimin ancak % 30'u kadardı. Savaştan sonra ise 1946'da büyük bir kıtlık sardı ülkeyi ve 1950'ler boyunca sürdü. Bu, 1921'de yaşanılmış olan kıtlıktan daha büyüktü.²³ 1950'lerin

²² Tony Judt, *Postwar: A History of Europe since 1945* (London: Pimlico, 2007), 16-18, 166 ve Geoffrey Hosking, *The First Socialist Society: A History of the Soviet Union from Within* (Cambridge: Harvard University Press, 1996), 296-297.

²³ Melvin C. Wren, *The Course of Russian History* (New York: Macmillan Publishing, 1979), 521-523 ve M. K. Dziewanowski, *A History of Soviet Russia*, (New Jersey: Prentice-Hall 1985), 281.

başında tahıl hasadı 1929'daki seviyenin hala altındaydı.²⁴ 1959 yılında tarım üretimi 1940'taki seviyeye henüz ulaşmış değildi. Ancak 1959'dan sonra tarım üretimi 1940 seviyesini % 7 aşabildi.²⁵ Yani savaş öncesinde kendini besleyebilen tarım ekonomisine sahip olan ülke, savaş sonrasında kendisini besleyemez hale geldi ve açlık çekmeye başladı. Kıtılığı yenmek ve ekonomiyi toparlayabilmek için 1946 yılında 4. Beş Yıllık Plan başlatıldıysa da sürenin sonunda istenilen sonuç elde edilemedi.²⁶

SSCB, ABD gibi savaştan galip çıkmıştı ama bu iki ülke arasında önemli bir fark vardı: Savaş boyunca tek bir bomba ABD topraklarına düşmemişti, Alman orduları tarafından işgale uğramış olan SSCB toprakları üzerinde ise şiddetli savaşlar yaşanmıştı. Bu savaşlar SSCB toplumunu, ekonomisini, şehirlerini, köylerini ve altyapısını yerle bir etmişti. İşte büyük felaket yaşayan SSCB dış politikada da zor durumdaydı. Çünkü ABD başta olmak üzere Batılı kapitalist devletler tarafından kuşatılıyordu. Bu nedenle, Samir Amin'in vurguladığı gibi "Sovyet rejimi, 1917 sonrasında hemen benimsediği, kuşatılmış bir ülkenin savunmacı tavrını asla terk etmedi."²⁷

SSCB, İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında kapitalist Batı Avrupa'yı tehdit etmedi. Tam tersine kendisini tehdit altında hissetti ve "devrimci enternasyonalizm" düşüncesinden koparak içe kapandı. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında SSCB, kendisini büyük bir "güvensizlik ve korku" içinde buldu. Çünkü 12 Mayıs 1945'te Churchill'in Truman'a yazdığı ünlü mektup ("Rusya üzerine bir demir perde çekilmiştir" sözünün yer aldığı mektup) ve 12 Mart 1947'de ilan edilen Truman Doktrini SSCB'ye karşı bir çevreleme politikası başlattı. Bu çevreleme politikası, 1948 Marshall Planı, 1949 NATO'nun kuruluşu, 1954 Balkan İttifakı, 1954 Güneydoğu Asya Antlaşması Örgütü (SEATO), 1955 Bağdat Paktı, 1957 Eisenhower Doktrini ve 1958 Çevresel Pakt ile devam ettirildi/güçlendirildi. SSCB ise kendisine yönelik bu çevreleme politikasına cevaben Eylül

²⁴ Judt, *Postwar*, 166.

²⁵ Dziewanowski, *A History of*, 284.

²⁶ Hosking, *The First Socialist*, 302-303.

²⁷ Samir Amin, *Küreselleşme Çağında Kapitalizm* çev. Vasif Erenus, (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999), 146.

1947'de Kominform'u, Ocak 1949'da COMECON'u ve 14 Mayıs 1955'te Varşova Paktı'nı kurarak ABD-Batı Avrupa ittifakına karşı "savunmacı politika" izledi.

İçte ciddi ekonomik ve toplumsal sorunlarla, dışta ise ABD'nin kendisine yönelik uyguladığı "çevreleme" ile karşılaşan SSCB, savaş sonrasında sekiz temel politika benimsedi ve uyguladı: (1) Tarımsal üretimi artırıp kendini besleyebilen bir ülke haline gelmek. (2) Ağır sanayisini yeniden kurup geliştirmek. (3) ABD liderliğindeki kapitalist-emperyalist Batı ittifakına karşı kendisini koruyabilmek için hızla silahlanmak ve askeri gücünü artırmak. (4) Kapitalist Batı Avrupa devletlerine karşı sosyalist Doğu Avrupa devletlerini askeri ve ekonomik yönden destekleyip güçlendirmek. (5) Dünya komünist hareketini kendi kontrolüne/denetimine sokmak. (6) Yeni bağımsızlığını kazanan Asya ve Afrika ülkelerini ve devam etmekte olan ulusal bağımsızlık mücadelelerini desteklemek. (7) Ortadoğu'da gelişmekte olan ABD ve Batı Avrupa karşıtı Baas Hareketi'ni desteklemek. (8) 1955'te başlayan Bağlantısızlar Hareketi ile iyi ilişkiler kurmak.

Savaş sonrasında Stalin iktidarı, kendi ülkesinde ve diğer sosyalist ülkelerde "Stalinizasyon" politikası uyguladı. Yani, SSCB içinde ve diğer Avrupalı sosyalist ülkelerde (Yugoslavya hariç) Stalin'e muhalif olan unsurlar tasfiye edildi, parti-devlet aygıtına Stalinistler yerleştirildi ve sosyalist ülkelere "Stalinist sosyalizm modeli (devletçi-komutacı sosyalizm)" ihraç edildi. Stalinizasyon politikasına karşı çıkan Yugoslavya Komünist Partisi, Haziran 1948'de Kominform'dan tasfiye edildi ve bu Balkan ülkesine karşı "yalnızlaştırma" politikası uygulandı.

Stalinizasyon süreci 5 Mart 1953'te Stalin'in ölümünden sonra "de-Stalinizasyon" sürecine dönüştü. Eylül 1953'te Nikita Kruşçev'in SBKP Birinci Sekreteri ve Şubat 1955'te Nikolay Bulganin'in SSCB Başbakanı olmasıyla birlikte de-Stalinizasyon süreci hızlandı. Süreç, 20. SBKP Kongresi (14-25 Şubat 1956) ile doruğa ulaştı. Kongrede Stalin'in SSCB'de ve diğer Avrupalı sosyalist ülkelerde uygulamış olduğu Stalinizasyon politikaları eleştirildi ve Stalinizm açıkça reddedildi. Ayrıca kongre, her ülkenin kendi olanakları ve özelliklerine göre kendi sosyalist politikalarını

belirleme hakkına sahip olduğunu, sosyalizme giden tek bir yolun olmadığını yani sosyalizme giden farklı yolların olduğunu açıkladı. Kongreden çıkan bir başka önemli karar Stalin'in "iki kamp" politikasının reddedilmesidir. "SSCB'nin yanında yer almayan herkes SSCB'ye karşıdır" anlayışına dayanan "iki kamp" politikası yerine, "barış içinde bir arada yaşama" politikası kabul edildi. Bu politikaya göre, kapitalist blok ile sosyalist blok yani kapitalizm ile sosyalizm savaşmadan barış içinde bir arada var olabilir ve yan yana yaşayabilir. Mutlaka bunlardan birisinin diğerine galebe çalması gerekmez. Stalin'in ölümünden ve özellikle 20. SBKP Kongresi'nden sonra SSCB ile Yugoslavya arasındaki ilişkiler gelişmeye başlarken, SSCB ile Arnavutluk ve SSCB ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler gerilemeye başladı.²⁸

II. Dünya Savaşı sonrasında SSCB'nin iç ve dış politikasını kısaca özetledikten sonra asıl konumuza geçebiliriz.

2.2. SSCB ile İlişkiler

Savaş sonrasında Türk-Sovyet ilişkilerini en çok etkilemiş olan ve halen en çok tartışılan iki konu SSCB'nin "Boğazlar" ve "toprak" talepleridir. SSCB 19 Mart 1945'te, savaş sonrası koşulların değiştiğini ve bu nedenle yeni bir anlaşmanın yapılması gerektiğini ileri sürerek, 17 Aralık 1925 tarihli "Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması"nın uzatılmayacağını Türk tarafına bildirdi.²⁹ SSCB Dışişleri Bakanı Molotov ile Türkiye'nin Moskova'daki büyükelçisi Sarper, yeni anlaşmanın içeriğini görüşmek için Haziran ayında iki defa buluştular. SSCB'nin Boğazlara ilişkin ilk talebi bu görüşmede Türk tarafına sözlü olarak bildirildi. Dışişleri Bakanı Molotov, Büyükelçi Sarper'e 1936'da imzalanmış olan Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin eskimiş olduğunu, savaşın yol açtığı yeni şartlara uymadığını ve bu nedenle değiştirilip yeni şartlara uygun hale getirilmesi gerektiğini söyledi. Türk

²⁸ Sander, *Siyasi Tarih*, 375-380.

²⁹ Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), 276-277.

Büyükelçi ise herhangi bir değişikliğe gerek olmadığını söyleyerek Molotov'un bu önerisini reddetti.

Molotov-Sarper görüşmesinden önce SSCB aslında Yalta Konferansı'nda (4-11 Şubat 1945) İngiltere ve ABD'ye bu görüşünü sunmuştu. SSCB, Molotov-Sarper görüşmesinden bir ay sonra düzenlenen Potsdam Konferansı'nda (17 Temmuz-2 Ağustos 1945) aynı görüşünü yineledi. Potsdam Konferansı sonunda kabul edilen protokolün 16. Maddesi'nde, günün şartlarına cevap vermediği için Montreux'de değişiklik yapılması gerektiği konusunda görüş birliğine varıldığı açıklandı. Ancak nasıl bir değişiklik yapılacağı konusunda Sovyet, İngiliz ve Amerikan tarafları ortak bir karara ulaşamadı. Konunun, Türkiye'yle doğrudan görüşmeler yoluyla ele alınmasına karar verildi.

Nihayet, SSCB'nin Türk Boğazları'na ilişkin ilk notası 8 Ağustos 1946'da geldi. Notada, Boğazlar rejiminin aşağıdaki beş esasa göre yeniden düzenlenmesi isteniyordu: (1) Boğazlar ticaret gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır; (2) Boğazlar Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır; (3) Karadeniz'de sahili bulunmayan devletlere ait savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi yasaklanmalıdır; (4) Karadeniz'e girmek ve Karadeniz'den çıkmak için kullanılan Boğazlara ilişkin rejimin tesisi Türkiye'nin ve Karadeniz'e sahili bulunan diğer devletlerin yetkisi dâhilinde olmalıdır. (5) Boğazların müdafaası ve güvenliği Türkiye ve SSCB tarafından ortaklaşa sağlanmalıdır.

30

Sovyet notasını Türkiye'den önce ABD 19 Ağustos'ta ve İngiltere 21 Ağustos'ta birer karşı notayla yanıtladı. Bu yanıtlar, Boğazlar rejiminin yalnızca Karadeniz'e kıyıdaş devletler tarafından düzenlenmesi önerisine karşı çıktı ve Boğazların sadece Türkiye tarafından savunulup güvenliğinin de sadece Türkiye tarafından sağlanması gerektiğini vurguladı. Türkiye'nin Sovyet notasına cevabı ise 22 Ağustos'ta geldi. Türkiye, Sovyet notasında

³⁰ Kemal Girgin, *T. C. Hükümetleri Programlarında Dış Politikamız (1923-1993)* (Ankara: 1993), 23.

yer alan önerilerden ilk üçünü kabul edip son iki öneriyi reddetti. Ayrıca, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin ancak uluslararası bir konferansla değiştirilebileceği, ama SSCB ile yapılacak ikili görüşmeler/anlaşmalar ile değiştirilemeyeceği bildirildi.

ABD, İngiltere ve Türkiye'nin bu notalarına cevaben SSCB, 24 Eylül 1946'da ikinci notayı Türkiye'ye gönderdi. SSCB, ilk notada yer alan beş maddeyi tekrarladi ve ekledi: Boğazların Türkiye-SSCB ortaklığı tarafından savunulması Türkiye'nin bağımsızlığına, egemenliğine ve güvenliğine zarar vermeyecektir. Tam tersine böyle bir ortaklık, Boğazların daha iyi savunulmasını sağlayacak ve bu nedenle Türkiye'nin güvenlik çıkarlarına daha uygun düşecektir.³¹ SSCB'nin bu ikinci notası da, önce ABD ve İngiltere tarafından (9 Ekim) ve sonra Türkiye tarafından (18 Ekim) reddedildi.

SSCB'nin Boğazlar hakkındaki bu talepleri güvenlik kaygısından kaynaklandı. Boğazların savaş sırasında Almanya tarafından kullanılmış olmasından şikâyetçi olan SSCB, bu stratejik geçidin şimdi de diğer Batılı güçler tarafından kullanılarak yumuşak karnından vurulmasından korkuyordu. Bu nedenle SSCB, kendi güvenliğini artırmak amacıyla Boğazlar rejimini yeniden düzenlemek ve bu stratejik geçidi Türkiye ile birlikte (ortaklaşa) savunmak, Boğazlarda asker bulundurmamak istiyordu. SSCB bu isteklerini güce başvurarak (zor yoluyla) elde etmeye kalkışmadı. Zaten savaş sırasında büyük kayıplara uğramış olan SSCB, ABD ve İngiltere tarafından kabul görmeyen bu isteklerini askeri güce başvurarak elde edebilecek kadar güçlü değildi. Nitekim bunun farkında olan Stalin, 19 Aralık 1945'te İngiliz Başbakanı Bevin'e ve 1947'de ABD'nin Moskova Büyükelçisi Smith'e "Türkiye'ye saldırmayacaklarına" dair garanti vermişti.³² Ayrıca SSCB, ikinci notanın reddinden sonra bu konuyu bir daha gündeme getirmedi. Stalin'in ölümünden sonra ise yeni Kruşçev yönetimi,

³¹ Erel Tellal, "SSCB'yle İlişkiler (1945-1960)," içinde *Türk Dış Politikası*, Cilt I, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 506.

³² A. Suat Bilge, *Güç Komşuluk: Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992), 333.

30 Mayıs 1953 tarihli notayla Boğazlar ve topraklar ile ilgili talepleri olmadığını resmen açıkladı.³³

Türk-Sovyet ilişkilerinde savaş sonrasında ortaya çıkmış olan diğer önemli konu/sorun “SSBC'nin toprak talebi”dir. Aslında, ne savaş sırasında ne de savaş sonrasında SSCB'nin sözlü veya yazılı olarak Türkiye'den “resmi” toprak talebi olmadı. Bu konu, Gürcistan Bilimler Akademisi'nden iki profesörün Türkiye toprakları üzerindeki isteklerini dile getiren makalesi ile gündeme geldi. 14 Aralık 1945 tarihinde Komünist gazetesinde, 20 Aralık'ta Pravda ile İzvestiya gazetelerinde yayınlanan ve “Türkiye'den Meşru İsteklerimiz” başlığını taşıyan meşhur makale şöyle sona eriyordu:

“Gürcü halkı hiçbir zaman vazgeçemediği ve vazgeçemeyeceği topraklarını geri almak zorundadır. Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane ve Giresun, Trabzon bölgelerini içine almak üzere Doğu Lazistan'ı yani Gürcistan'dan koparılmış toprakların bir bölümünü kastediyoruz.”³⁴

Bu makale, önce CHP iktidarı, Mayıs 1950'den itibaren ise Demokrat Parti iktidarı tarafından “SSCB Türkiye'den toprak istiyor” ve hatta “SSCB Türkiye'yi işgal etmek istiyor” şeklinde yorumlandı. Bu yorum, o dönemdeki sağcı (liberal, Türkçü, İslamcı, Atatürkçü) gazeteler, gazeteciler, yazarlar ve aydınlar tarafından benimsendi, geliştirildi ve yaygınlaştırıldı. Amerikalı ve İngiliz politikacılar, akademisyenler ve gazeteciler de Türkiye'nin SSCB tarafından tehdit edildiğini, egemenliğin ve bağımsızlığın tehlike altında olduğunu söylediler ve yazdılar.

Tüm bu söylemler, iddialar ve yorumlar Türk kamuoyunda bir “Sovyet/Rus korkusu” meydana getirdi. Böylece Türk kamuoyunda, uzun yıllar etkisini sürdürecektir olan “anti-komünist” ve “anti-SSCB” düşünceleri örtüştü. Bu örtüşme, Türkiye'deki sosyalist aydınları ve işçi-köylü örgütlenmelerini on yıllar boyunca “Rus/Sovyet ajanlığı” ve “Rus/Sovyet

³³ Tellal, “SSCB'yle İlişkiler (1945-1960),” 511-512.

³⁴ Tellal, “SSCB'yle İlişkiler (1945-1960),” 504.

işbirlikçileri” olarak suçladı. Böylece, SSCB’nin Boğazlara ilişkin talepleri ve iki Gürcü profesörün makalesi, dönemin egemen sınıf bloğu (askeri sivil bürokrasi-toprak ağaları-burjuvazi ittifakı) tarafından Türkiye’deki sol muhalefeti ve işçi-köylü hareketini zayıflatmak için kullanıldı. “SSCB, Türkiye’nin egemenliğini, bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü tehdit ediyor” şeklindeki söylemler, yorumlar ve iddialar içerideki kapitalist sömürü ilişkilerini ve dışarıdaki Amerika yanlısı Türk dış politikasını meşrulaştırmak için kullanıldı. Oysa yukarıda da belirttiğimiz gibi; 30 Mayıs 1953 tarihli notada Moskova, Boğazlar ve topraklar ile ilgili talepleri olmadığını Ankara’ya resmen bildirmiş bulunuyordu. Fakat bu notadan sonra da SSCB’ye ilişkin asılsız ithamlar devam etti: SSCB, Boğazları ve Türk topraklarını ele geçirmek istiyor!

SSCB’nin Boğazlara ilişkin iki notası ve iki Gürcü profesörün yazdığı makale Türk tarafını rahatsız ederken, ABD’nin SSCB’ye yönelik “çevreleme” politikasına Türk dış politikasının aktif biçimde destek vermesi de Sovyet tarafını rahatsız etmekteydi. Daha önce de açıkladığımız gibi, ABD-Batı Avrupa ittifakı, 1947’de Truman Doktrini’nin ilanı ile birlikte SSCB’ye ve sosyalizme karşı “çevreleme” politikasını başlattı ve Türkiye bu doktrini benimseyerek “çevreleme” politikasına katılmış oldu: Türkiye 1948 Marshall Planı’na katıldı, 1950’de Kore Savaşı’na asker yolladı, 1952’de NATO’ya üye oldu, ABD’nin telkinleri doğrultusunda 1954’te Balkan İttifakı’na ve 1955’te Bağdat Paketi’ne girdi, ABD ile yapılan ikili anlaşmalar ile kendi toprakları üzerinde Amerikan üslerinin açılmasına izin verdi, 1957 Eisenhower Doktrini’ni kabul etti, bu doktrin çerçevesinde Temmuz 1958’de Amerikan ve İngiliz askerlerinin Lübnan ve Ürdün’e çıkmasını destekledi, 1953 İran, 1957 Suriye ve 1958 Irak krizlerinde ABD-Batı Avrupa ittifakının politikalarına destek verdi, Filistin sorununda yine ABD-Batı Avrupa ittifakı ile birlikte hareket etti, 1958’de ise Amerika’nın isteği doğrultusunda Çevresel Pakt’a katıldı.

Tüm bunlara ilaveten, Türkiye ve ABD arasında -yukarıda da belirtildiği gibi- 15 Ekim 1959’da imzalanan bir anlaşma ile Türkiye topraklarına gerektiğinde SSCB’ye karşı kullanılmak üzere 15 Jüpiter füzesi yerleştirildi. SSCB’nin, Türkiye’deki Amerikan üslerinden duyduğu rahatsızlık U-2

Olayı'nda en üst düzeye çıktı. 1 Mayıs 1960'da Adana'daki İncirlik üssünden havalanan Amerikan U-2 casus uçağı Sovyet hava sahasında istihbarat çalışması yaparken tespit edilip düşürüldü. İlk başta, kendilerine ait bir meteorolojik araştırma uçağının 1 Mayıs günü İncirlik'ten havalandıktan sonra kaybolduğunu, uçağın düşmüş olabileceğini bildiren ABD, U-2 pilotu Gary Powers'ın sağ ele geçirildiğini öğrenince, uçağın istihbarat amaçlı bir U-2 olduğunu itiraf etmek zorunda kaldı.³⁵ Bu olay, Türkiye'deki askeri üslerin, Amerikan casus uçakları tarafından SSCB'ye karşı kullanıldığını göstermiş oldu.

Türkiye'nin "çevreleme" politikasına destek vermesi, SSCB'nin aleyhine politikalar izlemesi ve Ortadoğu'daki gelişmelerde ABD'nin yanında yer alması kaçınılmaz olarak Türk-Sovyet ilişkilerini olumsuz etkiledi. Türk dış politikası, Moskova tarafından "emperyalistlerin Ortadoğu ve Balkanlar'daki saldırgan ve yayılmacı emellerine alet olma" biçiminde algılandı ve bunun sona erdirilmesi istendi. Tüm bu olumsuzluklara rağmen SSCB Stalin'in ölümünden sonra 1953'ten itibaren Türkiye ile ilişkilerini geliştirmeye çalıştı. 30 Mayıs 1953 tarihli Sovyet notası bunun en güzel göstergesidir. Notada Sovyet tarafı, Türkiye ile ilişkileri geliştirmek istediğini, Türkiye topraklarına ve boğazlarına yönelik her hangi bir talebinin olmadığını bildirdi.³⁶

Moskova'nın Türkiye ile ilişkilerini iyileştirme girişimleri ve bu yöndeki beyanları 1950'ler boyunca sürdü. Dönemin SBKP Birinci Sekreteri ve SSCB Başbakanı Georgi Malenkov, 8 Ağustos 1953'te Yüksek Sovyet'te yaptığı konuşmasında, bu notanın (30 Mayıs 1953 tarihli nota) iki ülke arasında iyi komşuluk ilişkilerini geliştirme amacını taşıdığını açıkladı. Ardından 26 Nisan 1954'te Malenkov, "Türkiye'nin, ilişkileri geliştirmek için yeterince çaba göstermediğinden üzüntü duyduklarım" bildirdi. 12 Kasım 1954'te dönemin Savunma Bakanı Bulganin, Türkiye Büyükelçisi'ne,

³⁵ "U-2 Olayı" için bkz.: Tellal, "SSCB'yle İlişkiler (1945-1960)," 516-517 ve Erhan, "ABD ve NATO'yla," 573-574.

³⁶ Bkz.: İsmail Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)* (İstanbul: İsis Yayıncılık, 1997), 173-174.

“SSCB’nin yakın geçmişte Türkiye ile ilişkilerinde bazı yanlışlar yaptığını, ama bu yanlışlara Stalin’in neden olduğunu ve bunların yinelenmeyeceğini” söyledi. Aralık 1955’te dönemin SBKP Birinci Sekreteri Kruşçev, “iki devlet arasında Atatürk döneminde iyi ilişkilerin var olduğunu ama Atatürk sonrasında ilişkilerin gerilediğini” belirtti. Bu gerilemede her iki tarafın yaptığı bazı yanlışlıkların payı olduğunu vurgulayan Kruşçev, “ilişkileri iyileştirmek için kendilerinin gerekli adımlar attıklarını, ama Türkiyeli yöneticilerin benzer bir yaklaşım sergilemediklerini” söyledi.³⁷

SSCB’nin 1953 notası ve bundan sonraki Türkiye ile ilişkilerini geliştirme çabaları, ABD ve İngiltere tarafından “SSCB’nin oyunu” olarak nitelendirildi. Bu ikiliye göre SSCB’nin nihai amacı; “bir takım iyi niyetli barışçıl demeçler ve notalar aracılığı” ile Türkiye’yi NATO’dan ve “hür demokratik dünya”dan koparmak idi. Dolayısıyla, ABD-İngiltere ittifakına göre, Türkiye bu oyuna gelmemeli ve “hür demokratik dünya” (yani ABD ve Batı Avrupa) ile ilişkilerini devam ettirmeliydi. ABD ile İngiltere’nin bu değerlendirmeleri ve telkinleri Türkiye’deki Demokrat Parti iktidarı, egemen sınıf bloğu (askeri-sivil bürokrasi, büyük burjuvazi, toprak ağaları ittifakı) ve sağ çevreler (liberaller, Türkçüler, İslamcılar, Atatürkçüler) tarafından savunuldu.

Demokrat Parti iktidarı SSCB’nin 1953 notasına ve daha sonraki demeçlerine soğuk yaklaşırken, sağ çevreler “SSCB ile ilişkilerin geliştirilmesinin Türkiye’nin egemenliğine ve bağımsızlığına zarar vereceğini” ileri sürüyordu. SSCB yöneticileri Türkiye’ye ekonomik ve teknolojik yardım önerdiğinde, Demokrat Parti vekilleri ve sağ çevreler “Düyun-u Umumiye”yi hatırlatarak karşı çıktı. Onlara göre SSCB, ekonomik ve teknik yardımlar aracılığıyla Türkiye üzerinde siyasi ve ekonomik egemenlik kurmak istiyordu. İlginç olan, Düyun-u Umumiye kurulduğunda SSCB diye bir şey yoktu. SSCB’nin öncülü olarak görülen

³⁷ Bkz.: Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi*, 179, 204, 229, 240 ve Hüseyin Bağcı, “Demokrat Parti’nin Ortadoğu Politikası,” içinde *Türk Dış Politikasının Analizi*, ed. Faruk Sönmezoğlu (İstanbul: Der Yayınları, 2004), 189-191.

Rusya Çarlığı da Düyun-u Umumiye'de yer almamıştı.³⁸ 1950'ler boyunca ABD'den daha fazla kredi ve ekonomik yardım alabilmek için büyük çabalar sarf ediliyordu. SSCB yardımları ve SSCB ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi söz konusu olduğunda, sağ çevreler (liberaller, Türkçüler, İslamcılar, Atatürkçüler) “Düyun-u Umumiye”yi hatırlatıyordu.

Buraya kadar ABD ve SSCB ile ilişkiler hakkında yaptığım açıklamalar beni şu soruları sormaya itiyor: Bu dönemde kim kimi tehdit ediyordu? Sovyet dış politikası Türkiye'yi mi tehdit ediyordu, yoksa Türk dış politikası Sovyetler Birliği'ni mi tehdit ediyordu? Bu dönemdeki Türkiye-SSCB ilişkilerinin kötü olmasının nedeni Sovyet tehdidi miydi, yoksa Türkiye Cumhuriyeti'nin sınıfsal ve ideolojik yapısı mıydı? Bu soruları cevaplandırmadan evvel, Türkiye-Ortadoğu ilişkilerini ve Türkiye'nin, Bağlantısızlar Hareketi karşısındaki tutumunu incelememiz gerekiyor.

3. ORTADOĞU ÜLKELERİ İLE İLİŞKİLER

3.1. Savaş Sonrası Ortadoğu'nun Durumu

İkinci Dünya Savaşı bitiminde sadece 7 Arap ülkesi bağımsızdı: Mısır (1936), Irak (1932), Suriye (1936), Lübnan (1941), Ürdün (1946), Suudi Arabistan (1926) ve Yemen (1918). Bu devletler bir araya gelerek 22 Mart 1945'te Arap Birliği Paktı'nı imzaladı. Örgütün kuruluş amaçları, üye ülkelerin karşılıklı kuvvet kullanımına engel olmak, sorunları barışçıl yoldan çözmek ve üye ülkelere karşı Batı dünyasından gelebilecek saldırılara

³⁸ Osmanlı Devleti'nin 1854-1874 döneminde Batılı ülkelere verdiği 5,5 milyon franklık dış borcun geri ödenmesinin düzenlenmesi amacıyla 1881'de “Düyun-u Umumiye-i Osmaniye Meclis-i İdaresi” oluşturuldu. Kısaca “Düyun-u Umumiye” olarak bilinen bu idarenin görevi, Osmanlı Devleti'nin gelirlerini alacaklı devletlerin çıkarlarına uygun biçimde yönetmektir. Bu amaçla tuz, balık avı, pul, ipek, tütün, alkol ve damga vergileri doğrudan Düyun-u Umumiye'ye kalıyor ve böylece alacaklılara aktarılıyordu. Düyun-u Umumiye'nin yönetim kurulunda İngiltere, Hollanda, Almanya, Avusturya, Fransa, İtalya devletlerinin ve Galata bankerleri ile Osmanlı Bankası'nın temsilcileri yer alıyordu. *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, 239-240.

birlikte önlem almak olarak belirlendi.³⁹ Fakat savaş sonrası Arap dünyasındaki asıl önemli gelişme Arap Birliği'nin kuruluşu değil, Baas Hareketi'nin doğuşu ve gelişimi oldu.⁴⁰

1950'li yıllarda Mısır, Suriye ve Irak Baas partilerinin liderliğinde ortaya çıkan bu hareket hem Ortadoğu'yu hem de dünya politikasını etkiledi. Arap milletlerinin yeniden doğuşu ve yeniden dirilişi anlamına gelen Baas Hareketi, Arap entelektüelleri ve genç subaylar tarafından başlatıldı. Hareketin dayandığı ekonomik sınıf kentli küçük burjuvazi oldu. Bu sınıf Avrupalı emperyalist güçlerin Arap coğrafyasına yerleşmelerinin bir ürünü olarak oluşmuştu. Fakat aynı emperyalist güçler bu kentli küçük burjuvazinin gelişip büyük burjuvaziye dönüşmesini engelledi. Dolayısıyla, Arap küçük burjuvazisinin Baas Hareketi'ni desteklemesinin nedeni, büyük burjuva haline gelmelerini engelleyen emperyalizmin Ortadoğu'daki varlığını yok etme isteği idi. Emperyalist güçlerle ekonomik çıkar ilişkisi içinde olan kraliyet aileleri ve aşiret liderleri ise Baas Hareketi'ne sert biçimde karşı çıktı ve Batılı güçlerin yardımıyla bu hareketi bastırmaya çalıştı.

Entelektüeller-genç subaylar-küçük burjuvazi ittifakına dayanan Baas Hareketi dört temel düşünceyi içeriyordu:

(1) Üçüncü Dünyacılık Görüşü: Arap devletleri ve halkları NATO ve Varşova Paktı içinde yer almamalıdır. Yapılması gereken, bağımsızlığını yeni kazanmış olan veya halen bağımsızlık mücadelesi vermekte olan "Üçüncü Dünya" ülkeleri ve halkları ile birlikte hareket etmektir.

(2) Milliyetçilik: Araplar tam bağımsızlık için Batılı emperyalist devletlere (Batı Avrupa devletleri, ABD) ve İsrail'e karşı birlikte mücadele etmelidir.

³⁹ Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi*, 30 ve Aptülahat Akşin, *Türkiye'nin 1945'ten Sonraki Dış Politikası ve Ortadoğu* (İstanbul: 1959), 71-74.

⁴⁰ Baas Hareketi hakkında bkz.: Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, çev. Yavuz Alagon (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997), 463-473.

(3) Sosyalizm: Bu görüşe göre devlet; toprak reformu yapmalı, doğal kaynakları (özellikle petroleri) kamulaştırmalı, gelir dağılımını düzenlemeli, planlı ekonomi uygulamalı, kaynakları ulusun çıkarına kullanmalı ve genel bir ekonomik-toplumsal kalkınma gerçekleştirmelidir. Görüldüğü gibi Baas sosyalizmi, Marksist sosyalizm anlayışından farklıdır. Çünkü Marksist sosyalizmin amacı sınıfsız, sömürsüz, devletsiz bir komünist toplum kurmaktır. Baas sosyalizmi ise devletçi bir karaktere sahipti. Yani devlet eliyle uygulanacak planlı politikalar yoluyla genel bir ekonomik ve toplumsal kalkınma sürecini amaçlıyordu.

(4) İslamcılık: Baas Hareketi'ne göre İslam dini, sosyalizm ile çelişmez, tam tersine, sosyalizmin sömürüye karşı çıkışı ile İslam'ın adalet anlayışı birbirini tamamlamaktadır ve birbiriyle örtüşmektedir. Baas Hareketi'nin İslamiyet ile sosyalizmi bu şekilde bağdaştırması “Yeşil Sosyalizm” kavramını siyaset literatürüne soktu.

Bu dört düşünceyi içeren Baas Hareketi'nin dört stratejik amacı vardı: Petrolü kamulaştırmak, ulusal sanayiye kurup kalkınmak, Arap uluslarının tam bağımsızlığını sağlamak ve Arap Birliği'ni güçlendirmek.⁴¹

Baas Hareketi'nin içerdiği dört düşünce ve dört amaç ABD-Batı Avrupa ittifakının dış politika stratejilerine ve ekonomik çıkarlarına aykırıydı. Çünkü Batı ittifakı, Ortadoğu'ya yerleşmek ve buradaki enerji kaynaklarını mümkün olduğu kadar az maliyetle ele geçirmek/kontrol etmek istiyordu. Baas Hareketi'nin gelişmesi, güçlenmesi ve Ortadoğu'ya hâkim olması Batı

⁴¹ Burada Lenin'in “Emperyalizm” kuramından hareketle Baas Hareketi'nin siyasal karakterine ilişkin bir tartışma açmak istiyorum: *Baas Hareketi anti-emperyalist değildi*. Çünkü emperyalizm kapitalizmin tekelleşmiş üst aşamasıdır ve dolayısıyla “anti-emperyalist” olmak için “anti-kapitalist” olmak gerekir. Yani anti-kapitalist olmadan anti-emperyalist olunamaz. Bkz.: Vladimir İliç Ulyanov Lenin, *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, çev. Cemal Süreya (Ankara: Sol Yayınları, 1992). Oysa Baas Hareketi, “anti-kapitalist” değildi ve bu nedenle hiçbir zaman “anti-emperyalist” olamadı. Bu hareket, Arap ülkelerinin Batılı emperyalist güçler tarafından sömürgeleştirilmesine karşıydı. Bu nedenle Baas Hareketi'ni, “anti-kapitalist” veya “anti-emperyalist” olarak değil, “anti-sömürgeci” olarak tanımlamak daha doğru olacaktır.

ittifakının Ortadoğu'ya yönelik bu politikasını/amacını engelleyebilirdi. Bu nedenle, ABD-Batı Avrupa ittifakı Baas Hareketi'ni zayıflatmaya çalıştı. Bu amaçla Batılı devletler, Ortadoğu'daki kraliyet ailelerini ve aşiretleri Baas Hareketi'ne karşı destekledi. Böyle bir ortamda Baas Hareketi, SSCB'ye yakınlığı ve Bağlantısızlık Hareketi'nin aktif üyesi oldu.

Böyle bir konjunktürde Türkiye, Baas Hareketi'nin ve Ortadoğu halklarının karşısında, ABD-Batı Avrupa ittifakının yanında yer aldı. Başka bir ifadeyle Türkiye, 1950-1960 döneminde Ortadoğu'da ABD eksenli dış politika izledi. Bu dış politika, ABD-Batı Avrupa ittifakının Ortadoğu'daki çıkarlarına hizmet etti. Türkiye'nin 1950'lerde Ortadoğu'da izlemiş olduğu ABD eksenli dış politikasını beş konuda özetleyebiliriz: (1) İran Darbesi, (2) Bağdat Paketi, (3) Süveyş Krizi, (4) Eisenhower Doktrini, (5) Filistin Sorunu ve İsrail ile ilişkiler.

3.2. İran Darbesi ve Türkiye

İran'ın güney petrol yataklarını işletme imtiyazına sahip olan İngiliz Anglo-Iranian Oil Company ile İran hükümeti arasında Temmuz 1949'da kârın paylaşımına ilişkin yeni bir anlaşma imzalandı. Fakat Musaddık liderliğindeki Ulusal Cephe'nin girişimiyle bu anlaşma meclis tarafından reddedildi. Ulusal Cephe, komünist Tudeh Partisi ve Şii ulema arasında kurulan güçlü ittifak İran petrollerinin kamulaştırılmasını önerdi. Ve nihayet, Nisan 1951'de Musaddık başbakan olduktan iki gün sonra petrol meclis kararı ile kamulaştırıldı. Bunun üzerine İngiltere, uluslararası alanda İran'a karşı kampanya başlattı. Şubat 1953'te Şah Muhammed Rıza Pehlevi'yi tahtından düşüren Musaddık ülkeye tam olarak hakim oldu. İngiltere-ABD ittifakı Ağustos 1953'te Musaddık yönetimine karşı askeri darbe düzenledi. Böylece Musaddık devrildi ve Şah Pehlevi tekrar tahtına oturtuldu. Şah, ABD ve İngiltere'nin yardımlarıyla ülkede kontrolü sağladıktan sonra 1954 yılında İngiltere ile yeni bir petrol anlaşması imzaladı. Bu anlaşmaya göre, sekiz ayrı şirketin oluşturduğu bir uluslararası konsorsiyum (hisselerin % 40'ı İngiltere'ye, % 60'ı diğer şirketlere aittir) İran petrollerini işletecek ve

kârın %50'sini İran'a verecekti. Ayrıca İran, İngiltere'ye 1957-1966 yılları arasında 25 milyon sterlin kamulaştırma tazminatı ödeyecekti.⁴²

Musaddık'ın iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye-İran ilişkileri krize girdi. Türkiye, komünist Tudeh Partisi ile ittifak halinde olan Ulusal Cephe'nin iktidara gelmesinin İran'da "kaos ortamı yaratacağını" ve Musaddık hükümetinin "SSCB güdümlü rejime" dönüşeceğini iddia etti. Petrol konusunda Musaddık hükümeti ile İngiltere arasında gerginlik yaşanırken Türkiye, İran'a karşı uygulanan petrol ambargosuna uymak dâhil her konuda İngiltere'ye tam destek verdi. İran'a karşı yapılması olası bir İngiliz-Amerikan darbesini teşvik etti ve destekledi. İran'daki Musaddık yönetimi ise Türkiye'yi "emperyalizmin maşası" olmakla suçladı. Türk dış politikası, Musaddık'ı deviren Ağustos 1953 darbesini, "İran'da ve Ortadoğu'da barışın ve düzenin sağlanması için olumlu gelişme" olarak değerlendirdi. Şah Pehlevi'yi tekrar iktidara getiren Ağustos 1953 darbesi ile birlikte Türkiye-İran ilişkileri bir gecede kriz ortamından çıkıp işbirliğine dönüştü. Bu tarihten itibaren ilişkilerin asıl konusu Bağdat Paktı oldu.⁴³

3.3. Bağdat Paktı ve Türkiye

Bağdat Paktı ABD-Batı Avrupa ittifakının ürünüdür. Bu ittifak, SSCB'yi çevrelemek, sosyalizmin Ortadoğu'ya yayılmasını engellemek, Baas Hareketi'nin gücünü kırmak ve Ortadoğu'ya yerleşmek amacıyla Haziran 1951'de "Ortadoğu Komutanlığı" projesini oluşturdu. SSCB, Mısır ve Suriye tarafından sert bir şekilde eleştirilince projenin adı "Ortadoğu Savunma Örgütü" olarak değiştirildi (Haziran 1952).

Projenin hayata geçirilmesi için ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye hükümetleri Ortadoğu devletleriyle yoğun bir diplomasi trafiği başlattı. Bu trafiğin ilk ürünü, 28 Aralık 1953'te ABD ile Pakistan arasında imzalanan Teknik ve Ekonomik Yardım Antlaşması oldu. Ardından Türkiye ve

⁴² Sander, *Siyasi Tarih*, 263.

⁴³ Gökhan Çetinsaya, "Türk-İran İlişkileri," içinde *Türk Dış Politikasının Analizi*, ed. Faruk Sönmezoğlu (İstanbul: Der Yayınları, 2004), s. 210-216.

Pakistan arasında Dostane İşbirliği Antlaşması (2 Nisan 1954) imzalandı. Karaçi Antlaşması olarak da bilinen bu antlaşmaya göre, taraflar ortak çıkarlarını ilgilendiren uluslararası konularda görüş alışverişinde bulunacak ve kültürel, ekonomik ve teknik konularda işbirliği yapacaktır.⁴⁴

Karaçi Antlaşması'nı Türkiye-İrak Karşılıklı İşbirliği Antlaşması (24 Şubat 1955) takip etti. "Bağdat Paktı" olarak anılan bu antlaşmaya göre (a) taraflar güvenlik ve savunma alanında işbirliği yapacak; (b) bu konuda alınacak tedbirler, tarafların yetkili makamları arasında müzakereler neticesinde belirlenecek; (c) taraflar birbirlerinin içişlerine karışmayacak ve aralarındaki sorunlar barışçıl yollarla çözülecek; (ç) antlaşma, tarafların tanıdığı diğer devletlerin katılımına açık olacak; (d) antlaşmaya taraf olanların sayısı en az dördü bulunca bakanlar düzeyinde sürekli konsey oluşturulacak.⁴⁵

Türkiye'deki Demokrat Parti hükümeti ile Irak'taki Batı yanlısı Nuri Sait Paşa hükümeti, Arap devletlerini bu pakta katılmaya çağırıldı. ABD, İngiltere ve Fransa hükümetleri de Arap devletlerine Bağdat Paktı'na katılmaları yönünde telkinlerde bulundu. Fakat bu çağrı ve telkinler sonuç vermedi. Mısır, Suriye, Suudi Arabistan, Ürdün ve Lübnan hükümetleri pakta katılmayı reddetti ve Arap devletleri arasında ekonomik, siyasal ve askeri işbirliğin artırılması yönünde açıklamalarda bulundu. SSCB ise Bağdat Paktı'nı, "emperyalizmin Ortadoğu'daki yayılmacı politikalarının ürünü" olarak tanımladı.

Bağdat Paktı'na 4 Nisan'da İngiltere, 23 Eylül'de Pakistan ve 3 Kasım'da İran dâhil oldu. Böylece paktın üye sayısı beşe yükseldi ve Bağdat Paktı Sürekli Konseyi oluşturuldu. Konsey ilk toplantısını Bağdat'ta yaptı.

⁴⁴ Mehmet Gönlübol, A. Haluk Ülman, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)* (Ankara: AÜSBF Yayınları, 1969), 272.

⁴⁵ Soysal, *Türkiye'nin Dış Münasebetleri*, 436-439.

Toplantıya gözlemci heyet gönderen ABD, Konsey ile sürekli askeri-siyasi temas içinde olacağını açıkladı.⁴⁶

ABD, SSCB'yi çevrelemek ve Baas Hareketi'ni engellemek için böyle bir pakttan oluşturulmasını başından beri destekledi, fakat iki temel nedenden dolayı doğrudan Bağdat Paktı içinde yer almadı: Birincisi; ABD pakta doğrudan katılarak SSCB'yi daha fazla kışkırtmaktan ve kızdırmaktan kaçındı. İkincisi; Mısır ve Suriye başta olmak üzere Arap devletleri ABD'den çok SSCB'ye yakın duruyorlardı. Dolayısıyla ABD, Bağdat Paktı'na üye olup Arap devletlerini daha fazla kendisinden soğutmak istemedi. Çünkü böyle bir durum Arap devletlerini SSCB'ye daha fazla yaklaştırabilirdi.⁴⁷

Bağdat Paktı açısından en önemli gelişme 1958'de Irak'ta yaşandı: 14 Temmuz 1958'de General Kasım askeri darbe düzenledi. Yönetimi ele alan darbeci grup Kral Faysal'ı, Prens Abdülilah'ı ve Başbakan Nuri Sait'i öldürdü. Böylece Irak'taki Batı yanlısı kralcı rejim yıkıldı ve Batı karşıtı bir cumhuriyet rejimi kuruldu. Yeni rejim ilk olarak Irak petrollerini kamulaştırdı. SSCB, Mısır ve Suriye yeni yönetimi tanıyıp Irak'taki rejim değişikliğini olumlu karşıladı. ABD ise, Irak'taki iktidar ve rejim değişikliğinden büyük rahatsızlık duydu. Fakat buna rağmen ABD, SSCB'nin ve Baas Hareketi'nin tepkisinden çekindiği için Irak'taki yeni yönetime/rejime karşı yumuşak bir politika izledi.

Irak'taki değişim karşısında Türkiye'nin tavrı, ABD'nin tavrından çok daha sert oldu. Dönemin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, 17 Temmuz'da yani darbeden üç gün sonra, Irak'taki yeni yönetimi tanımadıklarını açıkladı. Demokrat Parti hükümeti, Irak'a "askeri müdahale" olasılığı üzerinde durmaya ve planlar yapmaya başladı. Fakat Irak'a yönelik herhangi bir askeri müdahalenin Irak halkını General Kasım yönetimi etrafında kenetleyeceğini, yeni yönetimi Mısır-Suriye-SSCB üçlüsüne

⁴⁶ Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası* (Ankara: AÜSBF Yayınları, 1983), 356-357.

⁴⁷ Gönlübol, Ülman, *Olaylarla Türk*, 286-287.

yakınlaştıracığını ve daha da önemlisi SSCB'nin müdahalesine yol açabileceğini düşünen ABD, Türkiye'nin Irak'a askeri müdahalede bulunmasını engelledi. ABD'nin General Kasım yönetimine karşı yumuşak politika izlemesi üzerine Türkiye, tutumunu yumuşatıp 31 Temmuz'da yeni yönetimi/rejimi tanımak zorunda kaldı.⁴⁸

General Kasım yönetimi, başlangıçta, Batıdan gelebilecek muhtemel bir askeri müdahaleyi engelleyebilmek için, Batılı devletlerle ilişkilerini bozmamaya özen gösterdi ve bu nedenle Bağdat Paktı'ndan hemen çekilmedi. Fakat kısa zaman içinde yeni rejim SSCB, Mısır ve Suriye ile ilişkilerini geliştirip Bağdat Paktı'na karşı ilgisini azalttı. Ve nihayet General Kasım yönetimi, “askeri ve saldırgan bir pakta üye olmanın Irak'ın tarafsızlığıyla bağdaşmadığını” bildirerek, 24 Mart 1959'da Bağdat Paktı'ndan çekildi. Böylece paktın Arap dünyasıyla olan bağı kopmuş oldu.

Bu gelişme üzerine Bağdat Paktı'nın diğer dört üyesi (Türkiye, İngiltere, Pakistan ve İran) 21 Ağustos 1959'da yaptıkları bir açıklamayla paktın adını Merkezi Antlaşma Teşkilatı (CENTO) olarak değiştirdi ve örgütün merkezini Bağdat'tan Ankara'ya taşıdı. 24 Şubat 1955 tarihinde Türkiye ile Irak arasında imzalanmış ve Bağdat Paktı'nı kurmuş olan antlaşma CENTO'nun kurucu antlaşması olmaya devam etti.⁴⁹ CENTO, 1979'da İran'da Humeyni'nin iktidara gelmesine kadar çalışmalarını sürdürdü. Pakistan 12 Mart 1979'da “paktın Pakistan'ın güvenliğini koruyamadığını” söyleyerek ve İran bir gün sonra “paktın yalnızca emperyalistlerin çıkarlarını koruduğunu” söyleyerek CENTO'dan ayrıldı. Bunun üzerine Türkiye de 16 Mart'ta örgütten çekildiğini bildirmek zorunda kaldı ve böylece CENTO tarihe karışmış oldu.⁵⁰

Bağdat Paktı'nın kuruluşu ve faaliyetleri üç sonuç doğurdu: (1) Arap devletleri, ABD-Batı Avrupa ittifakından daha fazla uzaklaşıp SSCB'ye

⁴⁸ Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, “Orta Doğu'yla İlişkiler: Arap Devletleriyle İlişkiler,” *Türk Dış Politikası*, Cilt I, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 632 ve Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı*, 113.

⁴⁹ Bağcı, a. g. e., s. 204-205.

⁵⁰ Gürün, *Dış İlişkiler*, 360-366 ve Uçarol, *Siyasi*, 893-895.

daha fazla yakınlaştı. Sosyalizmin yayılmasını engellemek ve SSCB'yi çevrelemek için kurulmuş olan Bağdat Paktı, bölgede Sovyet etkisinin artmasına zemin hazırladı. (2) Türkiye'nin Arap devletleri ile olan ilişkileri geriledi. (3) Türkiye'nin saygınlığı yeni bağımsızlığını kazanmış olan devletler ve halklar nezdinde azaldı.

3.4. Süveyş Krizi ve Türkiye

İngiltere ile imzalanan 1936 Antlaşması sonucunda Mısır, İngilizlere Süveyş Kanalı'nda bir takım haklar tanınması karşılığında bağımsızlığını kazandı. Bu tarihten 1952'ye kadar Mısır, Kral Faruk tarafından yönetildi. 1952'de Albay Cemal Abdülnasır, Kral Faruk'u iktidardan düşürdü, bir yıl sonra cumhuriyet ilan edildi ve böylece Mısır'da Baas dönemi başladı.

Mısır Baas rejimi Çin Halk Cumhuriyeti ve SSCB ile ilişkilerini geliştirdi. Buna bir tepki olarak ABD, Mısır'a Asuan Barajı'nın inşası için söz verdiği yardımı yapmayacağını açıkladı (15 Temmuz 1956). Bunun üzerine Abdülnasır yönetimi, Süveyş Kanalı'nı kamulaştırdı ve 1936 İngiliz-Mısır Antlaşması ile İngiltere'ye tanınmış olan hakları iptal etti (26 Temmuz).

Süveyş Kanalı'nın kamulaştırılması ABD, İngiltere ve Fransa tarafından kınandı. Bu devletlerin isteği üzerine 16 Ağustos ve 3 Eylül tarihlerinde Londra Konferansları düzenlendi. Görüşmelerin sonunda ABD-Fransa-İngiltere ittifakı, kanalın bir uluslararası komisyon tarafından denetlenmesini istedi. Mısır ve SSCB bu isteği kabul etmedi. Bunun üzerine İngiltere-Fransa-İsrail ittifakı 29 Ekim'de Mısır'a saldırdı. Zayıf Mısır ordusu, kısa sürede yenilgiye uğratıldı. Dönemin iki lider devleti olan ABD ve SSCB, saldırıyı kınayarak işgalci orduların derhal Mısır'dan çekilmelerini istedi. Amerikan ve Sovyet isteğine itaat etmek zorunda kalan İngiliz-Fransız-İsrail silahlı kuvvetleri 3 Aralık'ta Mısır topraklarından çekilmeye başladı. Geri çekilme süreci Aralık sonunda tamamlandı.

Türkiye kriz süresince ilginç bir tutum izledi: Demokrat Parti hükümeti ve ana muhalefet partisi CHP, Londra Konferansları'nda ABD, İngiltere ve

Fransa tarafından ortaya atılan “kanalın uluslararası denetim altına alınması” fikrini destekledi. Savaş başlayınca Türkiye, Mısır’a yönelik gerçekleştirilen silah kullanımını “uluslararası hukukun ihlali” olarak değerlendirdi. Fakat aynı Türkiye, savaşın ve krizin asıl sorumlusunun Mısır olduğunu açıkladı. Ayrıca Demokrat Parti yöneticileri, Mısır lideri Abdülnasır’ı defalarca sert biçimde suçladılar, kınadılar ve krizin/savaşın “baş sorumlusu” ilan ettiler. Türkiye, İsrail’i de kınadı ve büyükelçisini bu ülkeden çekti. Ama Türk diplomasisi, büyükelçisini geriye çağırdığı gün, İsrail ile olan “dostluk ve ticaret ilişkilerini” kesmek istemediğini bildirdi. Diğer iki saldırgan devlet (Fransa, İngiltere) ise kınanmadı ve buralardaki Türk büyükelçileri geri çağırılmadı. Ayrıca Türkiye, ABD’nin krizi çözmek için BM bünyesinde yapmış olduğu girişimlerin takdirle karşılanması gerektiğini belirtirken, SSCB’nin, “krizin derinleşmesinden sorumlu” olduğunu ileri sürdü.⁵¹

Türkiye’nin izlediği politika Araplar nezdinde Ankara’nın prestijini bir kez daha sarstı. İsrail’in kınanması ve büyükelçininin geri çekilmesi memnuniyetle karşılandı. Ama bu, Arapları yeterince tatmin etmedi. Çünkü saldırının asıl aktörleri olan İngiltere ve Fransa kınanmadı ve buralardaki büyükelçiler geri çekilmedi. Ayrıca Abdülnasır’ın suçlanması ve krizden dolayı sorumlu tutulması, Mısır ile Türkiye arasında gerginliğe neden oldu.

3.000 askerini kaybeden Mısır savaş sonunda kanala tamamen hâkim oldu, İngiliz üslerini kapattı ve böylece 1881’den beri devam etmekte olan Mısır’daki İngiliz varlığı sona erdi. İngiltere-Fransa-İsrail saldırısına karşı direnen Mısır, Baas Hareketi’nin ve Arap dünyasının lideri konumuna yükseldi. Mısır Başkanı Abdülnasır da Arap dünyasının en etkili/güçlü lideri haline geldi. Ayrıca Mısır’ın Batı ve İsrail karşısındaki direnişi Ortadoğu’da genel olarak Baas Hareketi’ne ivme kazandırdı.

Krizin başlangıcından beri Mısır’ı desteklemiş olan SSCB, Ortadoğu’daki saygınlığını ve Mısır üzerindeki etkinliğini artırdı. Savaş öncesinde İngiltere-Fransa ittifakının yanında yer alan, Mısır’ı kınayan ve “kanalın uluslararası

⁵¹ Bkz.: Bağcı, “Demokrat Parti’nin,” 191-194 ; Gevgilili, *Yükseliş ve*, 96-98 ve Fırat, Kürkcüoğlu, “Orta Doğu’yla İlişkiler,” 627-629.

denetimi” fikrini savunan ABD, savaş başlayınca taraf değiştirerek açıkça Mısır’ı destekledi, saldırıyı kınadı ve saldırganların Mısır’dan geri çekilmesini istedi. Amerikan politikasındaki bu değişikliğin iki temel nedeni vardı: ABD; ilk olarak, İngiltere ile Fransa’nın Ortadoğu’ya yerleşip bölgede kendisine rakip olmalarını ve ikinci olarak, Arap devletlerinin kendisinden uzaklaşmasını istemiyordu. Bu iki kaygıdan dolayı ABD’nin savaş başlayınca tavrını değiştirip Mısır’ı desteklemesi bölgede prestijini arttırdı. Fakat Eisenhower Doktrini kazanılan prestiji gerilettilti.

3.5. Eisenhower Doktrini ve Türkiye⁵²

Dönemin ABD Başkanı Eisenhower Ortadoğu ile ilgili hazırladığı raporunu 5 Ocak 1957’de ABD Kongresi’ne sundu. Kongre raporu 9 Mart’ta onayladı. Eisenhower Doktrini olarak anılan rapora göre (a) Ortadoğu ülkelerinin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü Amerikan çıkarları ve dünya barışı için hayati önem taşımaktadır; (b) ABD, uluslararası komünizm tarafından kontrol edilen herhangi bir devletten gelecek saldırıya karşı koymak için yardım talep edecek devletlerin toprak bütünlüğünü ve siyasal bağımsızlığını korumak amacıyla saldırıya maruz kalan devlete askeri ve ekonomik yardım yapacaktır; (c) bu yardımların yapılabilmesi için ödenek ayrılacak ve ödenek Başkan tarafından kullanılacaktır. Eisenhower Doktrini’nin üç amacı vardı: Birincisi, Süveyş krizinden sonra Ortadoğu’da artan Sovyet etkisini ve prestijini azaltmak; ikincisi, Süveyş krizi sonrasında ivme kazanan Baas Hareketi’ni zayıflatmak ve üçüncüsü, bölgedeki petroleri kontrol etmek.

SSCB, Mısır ve Suriye bu doktrini “Ortadoğu ülkelerinin içişlerine doğrudan müdahale”, “Siyonizm tarafından desteklenen emperyalist plan” ve “Baas Hareketi’ne karşı saldırı” olarak değerlendirdi. Lübnan, Libya, İran, Pakistan ve Irak doktrini resmen kabul eden devletler oldu. 14 Temmuz

⁵² Bu konuda kullanılan kaynaklar: Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1989), 501-512; Hüseyin Bağcı, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası* (Ankara: İmge Kitabevi, 1990), 83-91; Edip Çelik, *Türkiye’nin Dış Politika Tarihi* (İstanbul: Gerçek Yayınevi), 135-136 ve Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı*, 109-115.

1958’de Irak’ta iktidara gelen General Kasım bu doktrini reddedip SSCB, Suriye ve Mısır’a yaklaştı.

Türkiye doktrini memnuniyetle karşılayan ülkelerden birisi oldu ve 22 Mart 1958’de ABD ile ortak bildiri yayınladı. Bildiride, ABD’nin kesin ve değişmez amacının “ahlak kurallarının hüküm süreceği bir dünyada adil barışın kurulması” olduğu vurgulandı. Ayrıca ortak bildiri, “Ortadoğu’nun komünizme karşı korunmasının Amerikan ve Ortadoğu uluslarının ortak çıkarı” olduğunu ifade etti. Eisenhower Doktrini, ilan edildikten sonra üç ciddi sınavdan geçti. Bu sınavların ilkinde sınıfta kalan doktrin, Lübnan ve Ürdün sınavlarında başarılı oldu:

1. Suriye Krizi: Süveyş krizinde Mısır ve SSCB ile birlikte hareket etmiş olan Suriye yönetimi 6 Ağustos 1957’de SSCB ile ekonomik ve teknik yardım anlaşması imzaladı. 13 Ağustos’ta üç Amerikan diplomat sınır dışı edildi ve dört gün sonra Batı yanlısı Genelkurmay Başkanı General Nizamettin görevden alınarak yerine sol eğilimli Albay Afif Bizri atandı. Bu arada Irak, Lübnan ve Ürdün’de Baas Hareketi güçlenmekte ve Batı yanlısı iktidarlara karşı silahlı eylemler yapılmaktaydı.

Tüm bu gelişmelerden rahatsız olan Türkiye (Demokrat Parti hükümeti), Irak (Kral Faysal), Ürdün (Kral Hüseyin) ve Lübnan (Başkan Camille Chamoun) yönetimleri ABD’ye, Suriye’nin bir “Sovyet uydusu” olduğunu, komşuları için “ciddi tehdit” oluşturduğunu ve bu nedenle “uygun önlemlerin” alınması gerektiğini bildirdiler. 1953 İran Darbesi’nde aktif rol oynamış olan ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Henderson bu dört devletin hükümet ve kralları ile Suriye hakkında görüşmeler yaptı. Eylül 1957’de ABD, Suriye’ye komşu olan devletlere silah yardımı yapılacağını ve Suriye’nin komşularına karşı saldırgan bir tutum takınmasının “hoş karşılanmayacağını” açıkladı. Bu açıklamadan güç bulan Türk silahlı kuvvetleri Suriye sınırına asker yığmaya başladı.

Kahire ve Moskova yönetimleri, Suriye’ye karşı bir darbe tezgâhlandığını ve böyle bir girişim karşısında sessiz kalmayacaklarını açıkladı. Şam yönetimi ise Türkiye’yi, sınırda olay çıkarmakla ve Suriye hava sahasına

tecavüz etmekle suçladı. SSCB'nin desteğini alan Mısır ve Suriye, 1 Şubat 1958'de "Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC)"ni kurdular.

ABD, SSCB-BAC ittifakı karşısında geri adım atmak zorunda kaldı ve Suriye politikasını yumuşattı. Bunun üzerine Türkiye 11 Mart'ta BAC'ı tanıdı. ABD ile birlikte hareket eden ve Suriye'den rahatsızlık duyduklarını söylemiş olan Irak, Ürdün ve Lübnan yönetimleri de BAC'ı tanıyıp Suriye politikalarını yumuşatmak zorunda kaldı. Böylece, Eisenhower Doktrini Ortadoğu'daki ilk sınavında başarılı olamadı.

2. Lübnan Krizi: Lübnan'da Devlet Başkanı Cammille Chamoun'un Batı yanlısı politikaları güçlü bir muhalefetle karşılaşyordu. Üstelik 1958'de Chamoun'un görev süresi dolacaktı ve anayasaya göre bir daha devlet başkanı seçilmesi mümkün değildi. Chamoun anayasayı değiştirmek için girişimlerde bulununca Lübnan Baas Hareketi, Batı (ABD, Batı Avrupa) yanlısı Chamoun'a karşı silahlı ayaklanma başlattı.

Lübnan'da tüm bunlar olurken, 14 Temmuz 1958'de Irak'ta General Kasım Batı yanlısı Kral Faysal yönetimini devirdi. Irak'taki değişimin kendi ülkesine sirayet etmesinden büyük endişe duyan Başkan Chamoun ABD'den yardım istedi. ABD hükümeti, "Lübnan'daki Amerikan vatandaşlarını ve dünya barışı bakımından yaşamsal önem taşıyan Lübnan'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak" gerekçeleriyle deniz piyadelerini 15 Temmuz'da Beyrut kıyılarına çıkardı. Amerikan piyadelerinin yardımı sayesinde Chamoun, Baas muhalefetini bastırdı ve ülke genelinde kontrolü sağladı. Böylece Eisenhower Doktrini ikinci sınavında başarılı bir performans sergilemiş oldu.

Türk hükümeti, gerek Bağdat Paktı üyeleri ile birlikte gerekse kendi adına yaptığı açıklamalarda, ABD'nin Lübnan'a yaptığı askeri müdahaleden memnuniyet duyduğunu belirtti ve askeri müdahale sürecinde İncirlik üssünün kullanılmasına izin verdi. ABD'nin Lübnan çıkarması sırasında 5.000 kadar Amerikan askeri "acil durumda kullanılmak üzere" Adana'daki İncirlik üssüne gönderildi. Ankara ABD'ye, "Türk hava kuvvetlerinin

operasyonda kullanılabileceğini” bildirdi. Ama Vaşington, “bunun bir NATO operasyonu olmadığını” söyleyerek öneriyi reddetti.

3. *Ürdün Krizi*: 1958 başında Ürdün ile Irak arasında “Arap Federal Birliği” kuruldu. 14 Temmuz’da General Kasım Irak Kralı Faysal’ı düşürüp iktidarı ele geçirince federal birlik sona erdi. Ürdün’de de Baas muhalefeti hızla güçlenmekteydi. Böyle bir konjonktürde Ürdün Kralı Hüseyin, sonunun Irak Kralı Faysal gibi olmasından korkuyordu. ABD’nin Lübnan’a asker çıkarmasından sadece iki gün sonra Kral Hüseyin, ülkesindeki Baas muhalefeti bastırabilmek ve böylece iktidarını devam ettirebilmek için ABD ve İngiltere’den yardım talebinde bulundu. Bu talep üzerine Kıbrıs’taki İngiliz kuvvetlerinin bir bölümü ABD’nin desteği altında 17 Temmuz’da Ürdün’e gönderildi. İngiliz kuvvetlerinin desteğiyle Baas muhalefeti bastırıldı. Ayrıca Ürdün, ABD-İngiltere ittifakından destek alarak, içişlerine karıştığı gerekçesiyle BAC’ı BM’ye şikâyet etti ve 20 Temmuz’da bu devletle diplomatik ilişkilerini kesti. Böylece Eisenhower Doktrini, üçüncü sınavında da başarılı oldu. Türkiye diğer krizlerde olduğu gibi bu krizde de ABD’nin yanında yer aldı. Türk hükümeti, Ürdün’e yapılan asker çıkarma operasyonunu, “Ürdün’ün bağımsızlığının dışarıdan tertiplenen yıkıcı faaliyetlere karşı korunması” olarak değerlendirdi.

Eisenhower Doktrini ABD’nin Süveyş Savaşı sırasında kazandığı prestijini yok etti. Fakat Lübnan ve Ürdün’e yapılan askeri müdahaleler ABD’nin Ortadoğu’daki varlığını ve etkinliğini güçlendirdi. Suriye krizinde etkili olan Sovyet dış politikası Ürdün ve Lübnan krizlerinde son derece pasif kaldı. SSCB, Ürdün ve Lübnan’a yapılan askeri müdahaleleri engelleyemeyince Süveyş krizi sırasında elde ettiği prestijini kaybetti. Eisenhower Doktrini ve Lübnan ile Ürdün’e yapılan müdahaleler Baas Hareketi’ne büyük darbe vurdu. Ayrıca, bu iki müdahaleyi engelleyemeyen Mısır’ın (Nasırizm’in) prestiji sarsıldı.

Eisenhower Doktrini’ni kabul eden Türk dış politikası Suriye, Lübnan ve Ürdün krizlerinde açıkça ABD-İngiltere ittifakının yanında yer aldı. Demokrat Parti yönetimi, Suriye’ye girmek ve Lübnan müdahalesine Türk hava kuvvetleri ile destek vermek istedi. İki talep de ABD tarafından kabul

edilmeyince uygulamaya dönüşmedi. Ürdün'e yapılan müdahale ise "Ürdün'ün korunması" olarak değerlendirildi. Özetle, Ankara'nın bu üç önemli kriz sırasındaki ABD yanlısı tutumu Türkiye'nin Arap dünyasıyla ilişkilerini olumsuz etkiledi. Türkiye'nin Arap halkları ve Bağlantısız devletler nezdindeki saygınlığı zarar gördü.

3.6. Filistin Sorunu ve İsrail ile İlişkiler⁵³

Nisan 1920 San Remo Konferansı'nda alınan kararlara göre Filistin'de İngiliz manda rejimi kuruldu. Bu tarihten itibaren Filistin'de giderek hızlanan Arap-Yahudi anlaşmazlığı ve çatışması başladı. II. Dünya Savaşı sonrasında Filistin'in statüsü uluslararası sorun haline geldi ve İngiliz diplomasisi konuyu BM'ye taşıdı. BM Genel Kurulu, 15 Mayıs 1947'de "BM Filistin Özel Komisyonu" oluşturdu. Komisyon çalışmalarını tamamladıktan sonra 1 Eylül 1947'de BM Genel Sekreteri'ne çözüm planını sundu. "Taksim Planı" olarak da anılan çözüm planına göre; bağımsız Filistin Devleti, aralarında ekonomik birlik bulunan Arap ve Yahudi devletleri şeklinde ikiye bölünecek ve Kudüs, uluslararası denetim altında tutulacaktı. ABD, SSCB ve İngiltere tarafından desteklenen bu plan BM Genel Kurulu'nda kabul edildi (29 Kasım 1948). Oylamada Türkiye ve altı Arap ülkesinin içinde bulunduğu on iki devlet ret oyu kullandı. Filistin'in Arap ve Yahudi devletleri olarak ikiye bölünmesinin bölgeye getireceği istikrarsızlıktan endişe duyan Türk dış politikası Taksim Planı'na hayır dedi.

Taksim Planı'nda öngörüldüğü gibi İngiltere, 14 Mayıs 1948'de Filistin manda rejimine son vererek ülkeden çekilmeye başladı. Aynı gün Tel Aviv'de toplanan Yahudi Ulusal Konseyi bağımsız İsrail devletinin

⁵³ Bu konu için kullanılan kaynaklar: Çağrı Erhan, Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'ya İlişkiler: Filistin Sorunu," içinde *Türk Dış Politikası*, Cilt I, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 635-641; Çağrı Erhan, Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'ya İlişkiler: Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler," içinde *Türk Dış Politikası*, Cilt I, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 641-648; Gencer Özcan, "Türkiye-İsrail İlişkileri," *Türk Dış Politikasının Analizi*, ed. Faruk Sönmezoğlu (İstanbul: Der Yayınları, 2004), 329-333; Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı*, 185-189 ve Sander, *Siyasi Tarih*, 297-301.

kuruluşunu ilan etti. Bağımsızlık ilanı Arap devletleri ve Türkiye tarafından tanınmadı. Türk dış politikası, Filistin’de, Arapların tanımadığı ve Arapların içinde yer almadığı bir devletin kurulmasının savaşa neden olabileceğini ve bu savaşın da Türkiye’nin güvenliğini tehdit edeceğini düşünüyordu. Bu nedenle yeni kurulan İsrail devleti Ankara tarafından tanınmadı. Türkiye’nin Taksim Planı’nın BM Genel Kurulu’nda oylanması sırasında hayır oyu kullanması ve İsrail devletini tanımaması Arap halkları ve devletleri tarafından memnuniyetle karşılandı.

İsrail’in bağımsızlık kararının hemen ardından Mısır, Suriye, Irak ve Ürdün orduları Filistin’e girdi. Savaş devam etmekteyken ABD, Fransa ve Türkiye temsilcilerinden oluşan Filistin Uzlaştırma Komisyonu kuruldu (Aralık 1948). Komisyon Arap devletleri tarafından protesto edildi. Türkiye, Arap devletlerinin karşı çıktığı Uzlaştırma Komisyonu’nda yer alarak Filistin sorunundaki tutum değişikliğinin ilk işaretini vermiş oldu. 28 Mart 1949 tarihinde İsrail’i resmen tanıyan ilk Müslüman devlet Türkiye oldu. Böylece, başlangıçta Arap devletleri ile birlikte hareket etmiş olan Türkiye, kısa zamanda ABD-Batı Avrupa çizgisine yaklaştı. Türkiye’nin Filistin politikasında meydana gelen bu değişimin üç temel nedeni vardı:

(1) Türkiye yeni kurulan İsrail devletinin niteliğinin (sosyalist mi, kapitalist mi) ne olacağı konusunda kuşkuluydu. Çünkü bu devlet, 17 Mayıs 1948’de SSCB tarafından tanındı ve sosyalist ülkelerle yakın ilişkiler kurdu. Dolayısıyla Türk siyasiler yeni kurulan İsrail’in SSCB’nin yanında yer almasından çekiniyordu. Fakat kısa sürede İsrail’in sosyalist bir devlet olmadığı ve kapitalist Batı bloğunun yanında yer aldığı görüldü. (2) Türkiye 12 Temmuz 1947’de Truman Doktrini’ne ve 4 Temmuz 1948’de Marshall Planı’na resmen dâhil oldu/edildi. Bu durum, Türkiye’nin, Filistin politikasını ABD-İsrail ittifakı lehine değiştirmesinde etkili oldu. (3) Bu iki etkene ilaveten Türkiye’deki milliyetçilik ideolojisi ve Batıcılık/Batılılaşma anlayışı, Filistin konusunda Türk dış politikasının değişmesinde önemli rol oynadı. Çünkü Türk milliyetçiliği, Türkiye’yi Arap devletlerinden ve Arap kültüründen uzaklaştırırken; Batıcılık anlayışı, Türkiye’yi Batı devletlerine ve Batı kültürüne yönlendirdi. Dolayısıyla Türkcülük ve Batıcılık

ideolojileri, Türkiye'nin Filistin politikasını Arap ekseninden uzaklaştırıp ABD-İsrail eksenine itti.

Türkiye İsrail'i tanıdıktan sonra bu devlet ile sıkı ilişkiler geliştirdi. 9 Mart 1950'de iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kuruldu. Demokrat Parti hükümeti, merkezi ABD'de bulunan Dünya Yahudi Kongresi ile temasa geçti. 4 Temmuz 1950'de iki devlet arasında ticaret anlaşması imzalandı ve bu tarihten itibaren ticaret hacmi hızla arttı. İsrail Türkiye'den tarım, hammadde ve gıda ürünleri, Türkiye ise İsrail'den sanayi ürünleri (elektrikli ev aletleri, otomobil lastiği, inşaat malzemeleri, ilaç, cam ürünleri ve kimyasal maddeler) ithal etmeye başladı. Truman Doktrini ve Marshall Planı nedeniyle sosyalist ülkelerden sanayi ürünleri ithal edemeyen Türk ekonomisi,⁵⁴ sosyalist ülkelerin ürettiği traktör, kamyon, buldozer, çelik ürünleri gibi sanayi mallarını İsrail üzerinden satın alıyordu. Dolayısıyla bu ürünler, doğrudan üretici ülkeden değil de, İsrail üzerinden ithal edildiği için daha pahalıya satın alınıyordu. Bu ise Türk ekonomisinin döviz kaybını artırdı. Bu "tuhaf" ticaret ilişkisinde Türkiye, İsrail'in sanayileşmesi için ucuz tarım ve hammadde deposu olarak kullanıldı. Ayrıca Türkiye, İsrail'in ürettiği sanayi malları için piyasa işlevi gördü. İsrail, tarım alanında başarılı yatırımlar gerçekleştirip kendi tarım ürünlerini üretmeye başlayınca Türkiye'nin İsrail'e yaptığı ihracat hızla azalmaya başladı. Böylece 1954 sonundan itibaren iki ülke arasındaki ticaret dengesi İsrail'in lehine fazla vermeye başladı.

Türkiye sadece ticaret alanında değil, ayrıca siyasi ve askeri alanlarda da İsrail ile iyi ilişkiler kurdu. Türkiye-İsrail yakınlaşması aslında ABD'nin Ortadoğu politikasının bir ürünü oldu. ABD, Ortadoğu'da SSCB'nin etkinliğini kırmak ve Baas Hareketi'ni zayıflatmak için Türkiye ile İsrail'i kullanmak istiyordu. Bu nedenle ABD, Türkiye-İsrail ilişkilerinin her alanda (ticaret, ekonomi, siyaset, askeriye, kültür) kurulup geliştirilmesini teşvik etti. Türkiye ve İsrail hükümetleri ise, ABD'nin bu isteğine/planına uygun

⁵⁴ Truman Doktrini ile Marshall Planı'na göre Türkiye, kapitalist Batı Avrupa ülkelerinden ve ABD'den sanayi malları satın almalıydı. Bu nedenle sosyalist ülkelerden özgürce sanayi malları ithal edilemiyordu.

hareket etti. Örneğin, ABD'nin isteği ve desteği doğrultusunda İsrail, Türkiye, İran ve Etiyopya arasında 1958'de bir işbirliği anlaşması imzalandı. Böylece bu dört devlet, SSCB'ye ve Baas Hareketi'ne karşı "Çevresel Pakt" oluşturdu.

Demokrat Parti iktidarı döneminde İsrail ile iki önemli gerginlik yaşandı: *Birinci gerginlik* Bağdat Paktı'nın kurulması ile ortaya çıktı. İsrail bu paktın Irak tarafından kendisine karşı kullanılmasından korkuyordu ve bu nedenle Türkiye'nin böyle bir paktta yer almasını kınadı. Adnan Menderes'in "Irak'a, Bağdat Paktı'nı İsrail'e karşı kullanmasına izin vermeyeceğiz" şeklindeki açıklaması ve ayrıca Amerikan hükümetinin "Bağdat Paktı İsrail'e karşı değil, komünist dünyadan gelebilecek saldırılara karşı kuruldu" açıklaması, Türkiye ile İsrail arasında beliren bu gerginliği sona erdirdi. *İkinci gerginlik* ise 1956 Süveyş Savaşı sırasında yaşandı. Türkiye, Bağdat Paktı içindeki ortağı Irak'ı tatmin etmek ve Mısır-Suriye ittifakının Bağdat Paktı'na karşı eleştirilerini engellemek için İsrail'in Mısır'a saldırısını kınadı ve büyükelçisini Tel Aviv'den çekti. Türkiye'nin bu tutumu İsrail tarafını bir hayli kızdırdı ve endişelendirdi. Ankara'dan gelen "İsrail ile olan dostane ve ticari ilişkilerimizi devam ettirmek istiyoruz" açıklaması, İsrail'in kızgınlığını ve endişesini giderdi. Süveyş Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte iki devlet arasındaki ilişkiler hızla normale döndü.

Sonuç olarak; Demokrat Parti döneminde Türkiye-İsrail ilişkileri iki kısa süreli gerginlik haricinde gayet iyi bir seyir izledi. Bu seyir, ABD-Batı Avrupa ittifakının yanında, SSCB-Baas Hareketi ittifakının karşısında yer aldı. Nitekim Türkiye ve İsrail arasındaki iyi ilişkiler ABD'nin telkinleri ile gelişti. Türkiye'nin Baas Hareketi ve SSCB karşısındaki ABD yanlısı dış politikası, Bağlantısızlar Hareketi karşısında da kendisini gösterdi.

4. BAĞLANTISIZLAR HAREKETİ VE TÜRKİYE

Bağlantısızlar Hareketi, fiilen Nisan 1955 Bandung (Endenozya) Konferansı, resmi olarak ise Eylül 1961 Belgrad (Yugoslavya) Konferansı ile başladı. Hareketin öncü devletleri ve siyasal liderleri Yugoslavya (Tito), Çin (Mao), Mısır (Abdulnasır), Hindistan (Nehru), Gana (Nkrumah) ve Endenozya

(Sukarno) oldu. Belgrad konferansını takiben 1964 Kahire (Mısır), 1970 Lusaka (Zambiya), 1973 Cezayir, 1976 Kolombo (Sri Lanka), 1979 Havana (Küba), 1983 Yeni Delhi (Hindistan), 1986 Harrare (Zimbabve), 1989 Belgrad, 1992 Cakarta (Endonezya) konferansları yapıldı. İki kutuplu sistem sonrasında yani sosyalist bloğun çökmesinden sonra bu hareketin uluslararası politikadaki önemi ve etkisi azaldı.

Hareketin temel özellikleri/prensipieri; (1) barış içinde bir arada yaşama ilkesine dayalı dış politika izlemek, (2) çok taraflı askeri ittifaklara (özellikle NATO ve Varşova Paketi'na) katılmamak, (3) sömürgelerdeki özgürlük ve bağımsızlık hareketlerini desteklemek, (4) büyük güçler (ABD ve SSCB) ile ikili askeri ittifaklar kurmamak ve (5) kendi ülke sınırları içinde yabancı devletlere askeri üsler vermemek olarak belirlendi. Bir devletin bağlantısızlar grubuna dâhil olabilmesi için bu temel ilkeleri kabul edip uygulaması gerekiyordu.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında böyle bir hareketin ortaya çıkıp gelişmesinde yedi temel kaygı, belirleyici rol oynadı: (1) İkinci Dünya Savaşı sonrasında Asya ve Afrika'da bağımsızlığına kavuşan yeni ülkeler, eski sömürge durumlarından dolayı Batı Avrupalı devletlere karşı kızgındı ve bu devletlere güvenmiyordu. Bu nedenle eski sömürge Batı Avrupalı ülkeler ile ilişkilerini geliştirmeyi istemiyordu. (2) Yeni bağımsızlıklarını kazanmış olan Asya ve Afrika ülkeleri, ekonomik ve askeri açıdan son derece zayıf, toplumsal ve siyasal açıdan ise son derece kırılgandı. Ekonomik-askeri zayıflık ve toplumsal-siyasal kırılganlık, bu ülkeleri tekrar sömürgeleşme ve bağımsızlıklarını yitirme tehlikesiyle yüz yüze getiriyordu. (3) Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkeleri NATO'ya veya Varşova Paketi'na katılmak istemiyordu. Çünkü eğer bu bloklara katılırlarsa, ABD ve SSCB arasındaki çatışmalarda –ekonomik ve askeri yönden zayıf oldukları için– en fazla zararı kendileri görebilir ve her iki büyük güç tarafından piyon olarak kullanılabilirlerdi. (4) Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkeleri, iki bloktan birisini tercih ettikleri takdirde, diğer bloğun baskısına ve müdahalesine maruz kalmaktan çekiniyordu. (5) Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde hem ABD taraftarı liberal partiler/örgütler, hem SSCB taraftarı sosyalist partiler/örgütler vardı. Dolayısıyla iki bloktan birisine girilmesi

durumunda ülke içinde kargaşa ve hatta iç savaş çıkma tehlikesi vardı. (6) Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinin ekonomik açıdan gelişebilmesi için birbirleriyle işbirliği yapmaları gerekiyordu. Bağlantısızlık stratejisi/hareketi böyle bir işbirliğine uygun zemin sağlayabilirdi. (7) İki sosyalist ülke olan Yugoslavya ve Çin Halk Cumhuriyeti, hem SSCB hem ABD karşısında bağımsızlıklarını korumak ve kendi özgün sosyalist politikalarını belirlemek istiyordu. Bu nedenle bu iki sosyalist devlet, SSCB liderliğindeki Varşova Paktı'na dâhil olmak yerine dış politikada bağlantısızlık stratejisini tercih etti.⁵⁵

Türkiye, Bağlantısızlar Hareketi'ni fiilen başlatan Bandung Konferansı'na katılan 29 ülkeden birisi oldu. Türkiye Bandung'da dönemin Başbakan Yardımcısı Fatin Rüştü Zorlu tarafından temsil edildi. Konferansta 21 Nisan'da söz alan Zorlu, "komünizm tehlikesi" hakkında konuştu, tarafsızlık ve bağlantısızlık stratejilerini eleştirdi. Zorlu, tarafsızlık ve bağlantısızlık stratejilerini takip eden ülkelerin "komünizm tehlikesine" maruz kalacaklarını söyledi. Zorlu konuşmasında, NATO'ya katılmadaki asıl amacın, Türkiye'nin varlığını ve bağımsızlığını güvence altına almak olduğunu belirtti. Ayrıca Zorlu'ya göre Türkiye, "barışın bir kalesi", ABD ve NATO ise "barışın, demokrasinin ve özgür dünyanın koruyucusu" idi. Zorlu'dan sonra söz alan Hindistan Başbakanı Nehru ise Türkiye'yi "Batı'nın avukatlığını yapmakla" suçladı. Akdeniz'deki tüm askeri ittifakları reddeden Nehru'ya göre, her ittifak kendisine üye olarak katılan yeni ülkelere güvenlik yerine güvensizlik getirmekteydi. Nehru konuşmasında, NATO'nun gerçek sömürgecilik politikasının en güçlü koruyucularından biri olduğunu, bir Asya-Afrika ülkesi için iki kamptan birine ait olmanın kendi kendini aşağılamak olduğunu ve bu nedenle Hindistan'ın hiçbir bloğa dâhil olmamasından gurur duyduğunu söyledi. Ayrıca Nehru, her iki bloğun da yanlış olduğunu ve bloklar tarafından uygulanan politikaların büyük savaflara neden olabileceğini ifade etti.

⁵⁵ Bkz.: Alvin Z. Rubinstein, *Yugoslavia and the Nonaligned World* (New Jersey: Princeton University Press, 1970), 3-27 ve Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995), 254-272.

Böylece Bandung Konferansı'nda, bir yanda Türkiye, Pakistan ve Irak'ın başını çektiği Batı (ABD-Batı Avrupa ittifakı) yanlısı grup, diğer yanda Hindistan, Mısır, Çin, Gana ve Endonezya'nın başını çektiği "bağlantısızlar grubu" ortaya çıktı. Konferans sonunda bağlantısızlığı savunan grubun düşünceleri ağır bastı ve böylece bağlantısızlar hareketi fiilen başlamış oldu. Bandung Konferansı'nda bir yıl sonra Yugoslavya'da Tito (Yugoslavya)-Abdulnasır (Mısır)-Nehru (Hindistan) zirvesi düzenlendi. Toplantıda, bağlantısız ülkeler arasında işbirliğinin nasıl geliştirileceği ve bu hareketin nasıl kurumsal bir yapıya kavuşturulabileceği konuşuldu. ABD Dışişleri Bakanı J. F. Dulles, Tito-Abdulnasır-Nehru zirvesi hakkında yaptığı basın açıklamasında şu demeci verdi: "Bağlantısızlık politikası uluslararası ahlaka aykırı ve dar görüşlü bir tutumdur."⁵⁶

Bağlantısızlar Hareketi, bağımsızlığını yeni kazanmış Asya ve Afrika ülkeleri tarafından kendi bağımsızlıklarını korumak ve ekonomik, askeri, siyasi yönden gelişmek/güçlenmek için başlatıldı. Hareket ilk ortaya çıktığı andan itibaren, Avrupalı sosyalist ülke Yugoslavya, Asyalı sosyalist ülke Çin Halk Cumhuriyeti ve çok sayıda Latin Amerika devleti tarafından kabul gördü. Bağlantısız devletler grubu çoğunlukla Batı (ABD, Batı Avrupa devletleri) karşıtı bir politika izledi ve Batılı devletlerin sömürgelerinde yaşanan bağımsızlık hareketlerini/mücadelelerini destekledi. Bu nedenle Batı ittifakı, Bağlantısızlar Hareketi'ni engellemeye, sınırlandırmaya ve etkisizleştirmeye çalıştı. Türkiye bu süreçte Batı ittifakının yanında yer aldı. Örneğin; 13 Aralık 1952 günü BM Genel Kurulu'nda, Cezayir'de Fransa'ya karşı sürmekte olan bağımsızlık savaşı ve Cezayir'in geleceği hakkında görüşmeler yapıldı. Görüşmelerin sonunda Türk heyeti, Fransa'nın tezi doğrultusunda Cezayir'in ulusal bağımsızlığına karşı oy kullandı.⁵⁷ Ayrıca Demokrat Parti yönetimi, 1950'ler boyunca değişik uluslararası platformlarda sürekli olarak bağlantısızlık stratejisinin yanlış olduğunu ve "komünizm tehlikesi" karşısında Batı ittifakının yanında yer alınması gerektiğini savundu. Böylece Demokrat Parti dönemi Türk dış politikası,

⁵⁶ Bkz.: Bağcı, *Demokrat Parti Dönemi*, 61-69.

⁵⁷ *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, Cilt 6 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1988), 1941.

Bağlantısızlık Hareketi karşısında Batıcı bir tutum sergilemiş ve Bağlantısız ülkeler ile olan ilişkilerini büyük ölçüde koparmış oldu.

Bağlantısız ülkeler ile siyasal, ekonomik ve sosyo-kültürel ilişkiler kurularak Türkiye'nin dış ilişkileri çeşitlendirilebilir ve böylece ABD'ye ve Batı Avrupa ülkelerine olan bağımlılık azaltılabilirdi. Fakat Bağlantısız devletlere karşı sert tavır takınan Demokrat Parti yönetimi bu olanağı değerlendiremedi. İlişkilerini çeşitlendiremeyen Türkiye'nin ABD'ye ve Batı Avrupalı ülkelere olan bağımlılığı arttı. Ayrıca; Zorlu başkanlığındaki Türk heyetinin Bandung Konferansı'nda açıkça ABD'nin ve NATO'nun sözcülüğünü yapması, BM bünyesinde ve diğer uluslararası platformlarda sürekli olarak Bağlantısız devletlerin aleyhine davranılması ve böylece bağlantısız devletlere karşı açıkça cephe alınması, Kıbrıs meselesinde Türkiye'yi olumsuz etkiledi. Çünkü BM Genel Kurulu'nda Kıbrıs sorunu hakkında yapılan görüşmelerde Bağlantısız devletler Türkiye'nin aleyhinde tutum sergilediler ve Türk tezlerine karşı oy kullandılar. Yani Demokrat Parti'nin Bağlantısızlar Hareketi karşısındaki sert olumsuz tutumu, Kıbrıs sorununda Türkiye'nin son derece yalnız kalmasında etkili oldu.⁵⁸

SONUÇ

II. Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin -Batı Avrupa devletlerini de yanına alarak- uyguladığı dış politikanın beş temel amacı vardı: SSCB'yi çevrelemek, sosyalizmin yayılmasını engellemek, Baas ve Bağlantısızlık hareketlerini engellemek, uluslararası kapitalizmi genişletmek ve geliştirmek, Batı Avrupa ülkelerini güçlendirmek. Türk dış politikası, bu amaçlara uygun hareket ederek ABD'nin ve Batı Avrupa devletlerinin çıkarlarına hizmet etti. Nitekim 1950'ler boyunca Türkiye, kendi ulusal çıkarını Amerika-Batı Avrupa ittifakının çıkarlarıyla özdeş gördü. Hatta Türk dış politikası, bazı olaylar karşısında "Batı'dan daha Batıcı", "Amerika'dan daha Amerikancı" davrandı. Türkiye'nin 1950-1953 Kore Savaşı, 1957 Suriye krizi, 1958 Irak ve Lübnan müdahaleleri sırasında

⁵⁸ Bkz.: Faruk Sönmezoğlu, "The Cyprus Question and the United Nations," *The International Journal of Turkish Studies* (Winter 1992-94), 171-185.

izlediği politikalar ve Türk heyetinin Bandung Konferansı'ndaki konuşmaları bunun en açık örnekleridir. Adnan Menderes yönetimi, William Hale'in ifadesiyle, "Amerikan Dışişleri Bakanı Dulles'tan daha Dullesci bir komünizm fobisi"ne sahipti ve bu nedenle ABD'nin SSCB'yi çevreleme ve sosyalist devrimleri engelleme politikasına tam destek verdi. Ayrıca, ABD hegemonyası altında Batı Avrupa kapitalizminin ve daha büyük ölçekte kapitalist dünya ekonomi sisteminin yeniden yapılandırılması projesine uygun hareket edildi ve bu proje çerçevesinde Türkiye'ye biçilen rol Demokrat Parti yönetimi tarafından benimsendi. Türkiye kendisine biçilen rol gereği Batı Avrupa'nın ve hatta İsrail'in ucuz tarım ve hammadde deposu olmayı kabul etti ve böylece Batı'nın adeta "manavı" haline geldi/getirildi. Dolayısıyla, Demokrat Parti dönemi Türk dış politikasının temel özelliği/karakteri "ABD eksenli (ABD'ye bağımlı)" olmasıdır.

Türkiye'deki bazı çevreler ise, Demokrat Parti'nin "aktif dış politika" uyguladığını ileri sürmüştür. Bu değerlendirme son derece yanlıştır. Çünkü aktif dış politika, bir devletin kendi dış politika amaçlarını ve bu amaçlara ulaşmak için kendi dış politika stratejilerini ve etki araçlarını belirleyip uygulamasıdır. Fakat 1950-1960 döneminde Türkiye, kendi belirlediği dış politika amaçları doğrultusunda değil, ABD'nin amaçları doğrultusunda hareket etti ve Amerikan dış politika stratejilerine uyum sağladı. Dolayısıyla, kendi amaçları doğrultusunda değil, ABD'nin amaçları doğrultusunda hareket eden Demokrat Parti dış politikasını "aktif dış politika" olarak değerlendirmek yanlış olur.

CHP ve Atatürkçüler, 1950-1960 döneminde uygulanan ABD eksenli (ABD'ye bağımlı) dış politikanın Demokrat Parti'nin ürünü olduğunu iddia etmişlerdir. Oysa ABD eksenli dış politika, savaş sonrasında CHP iktidarı döneminde başlatıldı. Türk dış politikasını ABD eksenine oturtan önemli gelişmeler 1945-1950 yıllarında CHP iktidarı döneminde başladı ve 1950 sonrasında Demokrat Parti iktidarı döneminde devam etti. Truman Doktrini (1947) ve Marshall Planı (1948) CHP iktidarı tarafından benimsendi ve Demokrat Parti iktidarı tarafından devam ettirildi. NATO'ya üyelik başvurusu ilk olarak CHP hükümeti tarafından 11 Mayıs 1950'de, ikinci defa Demokrat Parti hükümeti tarafından 1 Ağustos 1950'de yapıldı ve nihayet

1952’de NATO’ya tam üye olundu. Demokrat Parti’nin -22 Mayıs 1950’de iktidarı resmen CHP’den devraldıktan sonra- izlediği ABD eksenli dış politika, ana muhalefet partisi CHP tarafından eleştirilmedi, tam tersine desteklendi. Örneğin; ABD’nin SSCB’ye karşı başlattığı “çevreleme politikası”, Baas ve Bağlantısızlık hareketlerine karşı izlen ABD yanlısı politikalar ve Kore Savaşı’na asker gönderilmesi CHP tarafından kabul gördü ve alkışlandı.

Bu durumda, ABD eksenli dış politikanın Demokrat Parti tarafından başlatıldığını iddia etmek gerçekçi değildir. ABD eksenli (ABD’ye bağımlı) Türk dış politikası, İkinci Dünya Savaşı sonrasında CHP tarafından başlatıldı ve 1950’lerde Demokrat Parti tarafından devam ettirildi. Ayrıca ABD eksenli dış politika, 1950’ler boyunca CHP tarafından desteklendi ve böylece dış politika alanında bir “Demokrat Parti-CHP koalisyonu” oluştu.

Türkiye’deki yaygın görüşe göre, ABD eksenli dış politikanın temel nedeni, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan “Sovyet tehdidi/tehlikesi”dir. Türkiye’deki üniversitelerin uluslararası ilişkiler bölümlerinde öğrencilere öğretilen, “Sovyet tehdidi/tehlikesi” nedeniyle Türkiye’nin ABD/Batı eksenine kaydığıdır. Yani “Sovyet tehdidi/tehlikesi” Türkiye’yi ABD eksenli bir dış politika izlemeye “mecbur” kılmıştır. Hem Amerika’daki hem de Türkiye’deki realist paradigmanın ürettiği ve desteklediği bu düşünceye göre, “Sovyet tehdidi/tehlikesi” karşısında Türkiye’nin izleyebileceği tek “rasyonel” dış politika Batı (ABD- Batı Avrupa ittifakı) ile bütünleşmek ve beraber hareket etmek idi; Türk dış politikasının başka bir “rasyonel” alternatifi yoktu. Yani Demokrat Parti, bu görüşe göre, ABD eksenli bir dış politika izleyerek “rasyonel” davranmıştır. Bu görüş/yorum, Türkiye’de çok sayıda akademisyen, gazeteci-yazar ve siyasetçi tarafından savunuldu ve topluma sunuldu. Örneğin uluslararası ilişkiler profesörü ve aynı zamanda emekli büyükelçi A. Suat Bilge’ye göre SSCB’nin Boğazlara ilişkin istekleri ve toprak talepleri Türkiye’yi Batıya yaklaştırmıştır.⁵⁹ Kamuran Gürün’e göre ise, SSCB’nin talepleri olmasaydı Türkiye NATO’ya girmezdi, yani NATO’ya girilmesinin nedeni SSCB’nin

⁵⁹ Bilge, *Güç Komşuluk*, 352.

talepleridir.⁶⁰ Bir başka yorum ise, “Sovyet tehdidi” yüzünden Türkiye’nin yarım milyonluk bir orduyu hazır tuttuğunu, askerlerini bu tehdit nedeniyle terhis edemediğini, askeri masraflarının arttığını, dolayısıyla askeri yardıma muhtaç olduğunu ve bu nedenle NATO’ya girildiğini iddia etmektedir.⁶¹

Bu iddiaların/yorumların ortak dayanak noktası SSCB’nin “toprak talebi” ve “Boğazlara ilişkin istekleri”dir. Bunlara dayanarak Sovyet tehdidinden/tehlikesinden söz etmek ve ABD eksenli dış politikayı bu tehdit/tehlike ile açıklamak yanlıştır. Çünkü her şeyden önce SSCB, resmi makamlar ve resmi şahıslar aracılığı ile Türkiye’den resmi toprak talebinde bulunmamıştır. Bu konu (yukarıda açıklandığı gibi) iki Gürcü profesörün yazdığı bir makale ile gündeme gelmiştir. Bu makaleden hareketle SSCB’nin Türkiye’den toprak istediğini ve Türkiye’yi işgal etmek istediğini iddia etmek son derece yanlıştır.

İkincisi; SSCB, Boğazlara ilişkin isteklerini Türkiye’ye 1946 yılında iki notayla bildirdi ve her iki nota hem Türkiye hem de ABD-İngiltere ittifakı tarafından reddedildi. Sovyet dış politikası bu notalar reddedildikten sonra bir daha bu konudan söz etmedi ve konuyu hiçbir platformda gündeme taşımadı.⁶²

Üçüncüsü; SSCB, Boğazlara ilişkin istekleri Türkiye, İngiltere ve Amerika tarafından reddedildikten sonra bu isteklerini elde etmek için askeri, ekonomik veya diplomatik herhangi bir zorlamaya, güç kullanımına, yaptırıma başvurmadi. Nitekim SSCB, 1945’te İngiltere’ye ve 1947’de Amerika’ya, “Türkiye’ye herhangi bir şekilde müdahale etmeyeceğine” dair garanti vermişti. Çünkü Stalin, güçlü Amerikan-İngiliz ittifakı ile herhangi

⁶⁰ Gürün, *Türk-Sovyet*, 315.

⁶¹ Bkz.: A. Haluk Ülman, “Türk-Amerikan Yakınlaşması ve Sovyetler Birliği”, *Forum*, 15 Şubat 1961, s. 12-13 ve A. Haluk Ülman, “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)”, *AÜSBF Dergisi* Cilt XXIII (Eylül 1968): 260-266.

⁶² Bkz.: Tellal, “SSCB’yle İlişkiler (1945-1960)”, 509-520; Tellal, (1960-1980)”, içinde *Türk Dış Politikası*, Cilt I, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 773-783 ve Tellal, “SSCB’yle İlişkiler (1980-1990)”, içinde *Türk Dış Politikası*, Cilt I, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), s. 161-166.

bir çatışmaya girmekten özenle kaçınıyordu. Bu nedenle Yunanistan’da krala karşı savaşı komünistlere bile en ufak bir destek verilmedi. Ayrıca SSCB, savaş sonrasında Boğazlara ilişkin isteklerini gerçekleştirmek veya Türkiye’den toprak almak için askeri operasyon gerçekleştirecek güce de sahip değildi. Çünkü bu ülke, savaştan büyük bir yıkımla çıkmıştı ve toplumu açlık çekiyordu. Moskova’nın birincil amacı savaşın yol açtığı ağır yaralarını sarmak, toparlanmak, kalkınmak ve böylece Batılı güçlere karşı kendisini koruyabilmek idi.⁶³ Bu nedenle savaş sonrasında 1960’lara kadar ki dönemde (1945-1960) SSCB’nin Türkiye’ye veya başka bir ülkeye yönelik askeri operasyon yapması mümkün değildi.

Dördüncüsü; SSCB yönetimi, Stalin öldükten (3 Mart 1953) sonra 30 Mayıs 1953 tarihinde verdiği bir notayla Boğazlar veya topraklar ile ilgili Türkiye’den herhangi bir talebinin olmadığını resmen açıkladı ve Türkiye ile ilişkilerini her alanda geliştirmek istediğini bildirdi. Bu notayı takiben SSCB, en üst yöneticileri aracılığıyla (Malenkov, Bulganin, Kruşçev) Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek istediğini defalarca açıkladı. Fakat Demokrat Parti iktidarı, bu notaya ve açıklamalara sıcak yaklaşmadı. Demokrat Parti hükümeti ve sağcı çevreler (İslamcılar, Türkçüler, liberaller, Atatürkçüler), iyi ilişkiler geliştirmeye dönük Sovyet notasını ve demeçleri “Rus oyunu” olarak değerlendirdiler. Bu değerlendirmenin akıl hocasını Amerikalı ve İngiliz siyasetçiler ile uluslararası politika uzmanları yaptı. Ayrıca SSCB, 1950’ler boyunca Türkiye’ye ekonomik-teknik yardım ve işbirliği önerdi, fakat bu öneriler aynı çevrelerce “Düyun-u Umumiye’nin canlandırılması” olarak değerlendirildi.

Beşincisi; Amerika 1947 Truman Doktrini ile birlikte SSCB’yi çevreleme politikasını başlattı ve Batı Avrupalı devletler bu politikaya tam destek verdi. Kendi iç sorunlarıyla boğuşan SSCB ise savaş sonrasında “yayılmacı” değil “korunmacı” dış politika uyguladı. Çevreleme politikası başlayınca – haklı olarak – büyük bir güvensizlik hissedilen SSCB’nin en büyük korkusu, Batı tarafından ikinci defa (ilk defa İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya

⁶³ Bkz.: Wren, *The Course of*, 521-523; Dziewanowski, *A History of*, 280-284 ; Hosking, *The First Socialist*, 296-303 ve Judt, *Postwar*, 16-17, 166.

tarafından işgale uğramıştı) işgale uğrama ihtimali idi. Bu nedenle SSCB, içeride hızla silahlanmaya başladı, dışarıda ise Baas Hareketi ve Bağlantısız devletler ile ilişkilerini geliştirmeye çalıştı. Ayrıca kapitalist Batı bloğu ile gerginliği azaltmak amacıyla 1956 yılında 20. SBKP Kongresi'nde "barış içinde bir arada yaşama" ilkesi/politikası benimsendi. Yani SSCB'nin 1945-1960 yıllarındaki dış politikası genel olarak "saldırgan" değil "korunmacı" idi.

Tüm bu nedenden dolayı; 1945-1960 döneminde SSCB'nin Türkiye'yi tehdit ettiğini ve bu nedenle Türkiye'nin ABD eksenli bir dış politika izlediği iddiası gerçekçi görünmemektedir. Bu iddianın sahipleri, aynı dönemde Türkiye'nin, Baas ve Bağlantısızlık hareketlerine karşı ABD yanlısı politika izlemesini açıklayamamaktadır. Çünkü bu hareketler içinde yer alan devletlerin hiç birisinin Türk Boğazlarına veya topraklarına ilişkin herhangi bir talebi yoktu. Yani bu ülkeler (örneğin Yugoslavya, Çin, Hindistan, Mısır, Endonezya, Gana, İran, Irak, Suriye, Fransa'ya karşı bağımsızlık mücadelesi veren Cezayir vb.) Türkiye'nin egemenliğine, bağımsızlığına veya toprak bütünlüğüne zarar veren veya verebilecek politikalar uygulamadı. Fakat buna rağmen Türkiye, bu ülkelerin aleyhine, ABD ve Batı Avrupalı devletlerin lehine bir dış politika izledi.

Türkiye, İran'daki petrolü kamulaştıran Musaddık yönetimini neden kınadı? Musaddık yönetimini devirip İran petrolünü tekrar Batı'nın denetimine sokan askeri darbeyi Türkiye, neden "Ortadoğu barışı açısından olumlu" buldu? Musaddık rejimi Türk Boğazlarını ele geçirmek mi istiyordu? Bu rejim, Türkiye'nin doğusunu işgal etmeyi mi planlıyordu? Tabii ki, Musaddık hükümetinin bu gibi amaçları yoktu ve Türkiye için herhangi bir tehdit/tehlike oluşturmuyordu. Fakat buna rağmen Demokrat Parti iktidarı, İran petrolünü ele geçirmek amacıyla Amerikan-İngiliz ortaklığı tarafından Musaddık hükümetine karşı gerçekleştirilen 1953 askeri darbesini/müdahalesini memnuniyetle karşılayıp alkışladı. Ayrıca Türkiye 1952 yılında BM Genel Kurulu'nda neden Fransa'nın tezini destekleyerek Cezayir'in ulusal bağımsızlık mücadelesine karşı çıktı? Cezayir'in bağımsızlık mücadelesi Türkiye'nin güvenliğini tehdit mi ediyordu? Cezayir'in bağımsızlığını kazanması Türk Boğazları ve toprakları açısından

tehlikeli bir durum muydu? Tabii ki bu soruların cevabı da koca bir “Hayır”. Ama buna rağmen Demokrat Parti iktidarı ve Türk dış politikası 1950’lerde Cezayir halkının karşısında, emperyalist Fransa’nın yanında yer aldı.

Yani Türkiye bu dönemde sadece SSCB’ye karşı değil, aynı zamanda Ortadoğu, Balkan, Asya ve Afrika devletlerine/halklarına karşı da ABD/Batı eksenli dış politika uyguladı. Türkiye’nin izlemiş olduğu ABD eksenli (ABD’ye bağımlı) dış politikanın nedeni ne Sovyet tehdididir, ne de başka bir ülkeden kaynaklanmaktadır. Bu dış politika, Türkiye Cumhuriyeti devletinin (a) sınıfsal ve (b) ideolojik yapısından kaynaklandı.

(a) Sınıfsal yapının dış politikaya yansımaları: 1945-1950 yıllarında CHP ve 1950-1960 döneminde Demokrat Parti hükümetleri tarafından yönetilen Türkiye Cumhuriyeti devletinin sınıfsal yapısı, Batıcı askeri-sivil bürokrasi, toprak ağaları ve devlet eliyle büyütülen burjuvazi arasında kurulan egemen sınıf bloğu idi. Bu egemen sınıf bloğunun (askeri ve sivil bürokrasi-toprak ağaları- devlet tarafından büyütülen burjuvazi ittifakının) ekonomik-politik iktidarı işçi ve köylü sömürsüne dayanıyordu. Bu sömürü ilişkisi sadece toprak ağalarını ve kapitalist sınıfı (burjuvaziyi) zenginleştirmiyor, ama aynı zamanda askeri-sivil bürokrasinin siyasal iktidarını da güçlendiriyordu. Egemen sınıf bloğunun ortak çıkarı, Türkiye’de kapitalist sömürü ilişkilerinin yaygınlaşmasında ve yoğunlaşmasında yatıyordu. Başka bir ifadeyle, Türkiye’deki kapitalist üretim ilişkileri yaygınlaşıp yoğunlaştıkça bu egemen sınıf bloğunun ekonomik-politik iktidarı da yaygınlaşıyor ve yoğunlaşıyordu. Bu nedenle egemen sınıfların ortak amacı kapitalist sömürü ilişkilerini yaygınlaştırmak ve yoğunlaştırmaktı. Bunun için de kapitalist dünya ekonomi sistemine entegre olmak gerekiyordu. Çünkü çevre kapitalist ülkeler, ancak kapitalist dünya ekonomi sistemine entegre olarak kendi kapitalist yapılarını koruyabilir, devam ettirebilir ve güçlendirebilir. Bu entegrasyon ise merkez (emperyalist) kapitalist ülkeler ile sıkı ekonomik, siyasal ve askeri ilişkiler geliştirerek mümkündür. Yani merkez ile sıkı ilişkiler geliştirmeyen çevre kapitalist ülkeler, kapitalist dünya ekonomi sistemine entegre olamazlar ve böylece kendi bünyelerindeki kapitalist üretim ilişkilerini koruyamama, devam ettirememe ve geliştirememe tehlikesiyle yüz yüze kalırlar. Bu tehlike, aynı zamanda o ülkedeki egemen

sınıfların (egemen sınıf bloğunun) ekonomik-politik iktidarını da tehdit eder. Çünkü çevre kapitalist ülkelerdeki egemen sınıflar, merkez kapitalist devletlerden ekonomik, siyasal ve askeri destek alarak kendi ülkelerinde iktidarlarını devam ettirebilirler. Merkezden destek gelmediği takdirde, çevre ülkelerdeki egemen sınıfların iktidarı/egemenliği tehlikeye girer. Merkez devletlerden destek alabilmek için ise bu devletlerle sıkı ilişkiler geliştirmek ve kapitalist dünya ekonomi sistemine tam olarak entegre olmak gerekir.

Dolayısıyla, 1945-1960 döneminde egemen sınıf bloğu (askeri-sivil bürokrasi, toprak ağaları, devlet eliyle büyütülen burjuvazi) Türkiye'deki kapitalist üretim ilişkilerini güvence altına almak, yaygınlaştırmak, yoğunlaştırmak ve böylece kendi iktidarını devam ettirmek ve güçlendirmek için merkez kapitalist devletlerle ve özellikle de merkezin tartışılmaz lideri konumundaki ABD ile çok sıkı ilişkiler geliştirdi. Bu nedenle İkinci Dünya Savaşı sonrasında CHP ile başlayan (1945-1950) ve Demokrat Parti ile yoğunlaşan (1950-1960) ABD eksenli (ABD'ye bağımlı) dış politikanın temel nedeni, "Sovyet tehdidi/tehlikesi" değil, "çevre kapitalist ülke" pozisyonunda olan Türkiye Cumhuriyeti'nin sınıfsal yapısıdır.

Bu dönemde "Sovyet tehdidi ve tehlikesi" söylemi bir "ideolojik araç" olarak kullanıldı. Ülkedeki kapitalist üretim ve sömürü ilişkilerine karşı çıkan sosyalist aydınlar ile işçi-köylü örgütlenmeleri sürekli biçimde "Sovyet/Rus ajanı" olmakla suçlandılar. Böylece, sosyalist aydınlara ve emekçilere uygulanan ağır/şiddetli baskılar, "Sovyet tehdidi/tehlikesi" söylemi ve "Sovyet/Rus ajanlığı" gibi asılsız suçlamalarla meşrulaştırılmaya çalışıldı. Ayrıca bu söylem (Sovyet tehdidi/tehlikesi), Türkiye'nin izlediği ABD eksenli dış politikayı meşrulaştırmak ve haklı göstermek için de kullanıldı. Yani, "SSCB Boğazları ele geçirmek istiyor", "SSCB Türkiye'den toprak talep ediyor" gibi söylemler hem ülkedeki kapitalist sömürü ilişkilerini ve baskıcı politikaları hem de ABD eksenli dış politikayı meşrulaştırmak için ideolojik bir araç olarak kullanıldı.

(b) *İdeolojik yapının dış politikaya yansımaları*: Türkiye Cumhuriyeti'nin ve bu devleti kuran askeri-sivil elitin ideolojik yönelimi Batıcılıktır. Batıcılık ideolojisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa karşısında gerileyişini

engellemek amacıyla 18. yüzyılın sonlarında başlatılan ve II. Mahmut ile hızlanan Batılılaşma reformlarının bir sonucu olarak gelişti/şekillendi. Batıcılık, bir zamanlar “üç kıtaya hâkim olmuş” İmparatorluğun son deminde tam anlamıyla “Batı hayranlığına ve taklitçiliğine” dönüştü. İttihat ve Terakki Fırkası’nın kurucularından Abdullah Cevdet, Balkan Savaşları’nın kaybedilmesinin nedenlerini Osmanlı Mebusan Meclisi kürsüsünde anlatırken, Osmanlı-Türk siyasal elitinin ve aydınının içine saplandığı “Batı hayranlığı”nı şu sözüyle açıkça belli etmiştir: “*Bir ikinci medeniyet yoktur. Medeniyet, Avrupa medeniyetidir.*”⁶⁴ Bu ideoloji, İttihat ve Terakki Fırkası’ndan CHP’ye ve Cumhuriyet’e bir miras olarak geçti.

Cumhuriyetin yıkılan İmparatorluktan devraldığı Batıcılık ideolojisinin amacı “muasır medeniyetler” seviyesine ulaşmaktır, yani “muasır Batı medeniyetine” ulaşmaktır. Bu muasır medeniyet (yani Batı), “gelişmiş kapitalizmdir”. Dolayısıyla, Türk siyasal elitinin ideolojisi olan Batıcılık/Batılılaşma; ekonomik alanda kapitalist üretim ilişkilerinin, siyasal alanda kapitalizme uygun düşen ulus-devletin ve toplumsal alanda milli kapitalist sınıfın kurulması ve geliştirilmesidir. Bu amaçla İkinci Dünya Savaşı’na kadar Batı Avrupa, savaş sonrasında ise Amerika örnek alındı. Çünkü savaş öncesinde “muasır medeniyetin” (yani gelişmiş kapitalizmin) merkezi Batı Avrupa’ydı, savaş sonrasında ise “muasır medeniyetin” (gelişmiş kapitalizmin) merkezi Amerika’ya kaydı. Savaş öncesinde Batı Avrupa’nın siyasal, ekonomik, hukuksal, kültürel ve askeri kurumlarını ithal eden Türkiye, savaş sonrasında ABD’yi örnek almaya başladı. Nitekim Başbakan Adnan Menderes’in ve Demokrat Parti kadrolarının en büyük hedefi, Türkiye’yi “Küçük Amerika” haline getirmektir. Siyasal elitlerdeki bu ABD yanlısı tutum, Türk çocuklarının oyunlarına kadar sirayet etti. 1940’ların sonunda İzmir’de çocukların söylediği bir oyun şarkısı şöyleydi:

“Bir-iki-üçler, yaşasın Türkler
Dört-beş-altı, Polonya battı
Yedi-sekiz-dokuz, Ruslar domuz

⁶⁴ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi* (İstanbul:İletişim Yayınları, 2006), 16.

On-on bir-on iki, Amerika birinci⁶⁵

Daha sonradan Amerika'ya göç edecek olan Türkiye'nin ünlü tango sanatçısı Celal İnce'ye ait "Dostluk Şarkısı" şu "dostane" sözleri içeriyordu:

"Amerika, Amerika / Türkler dünya durdukça / beraberdir seninle /
hürriyet savaşında.
Bu bir dostluk şarkısıdır / kardeşliğin yankısıdır / Kore'de olduk kan
kardeşi / sönmez bu dostluğun ateşi.
Azmimizdir hür yaşamak / dünyada sulhu sağlamak / kavgalar hep bu
uğurda / istiklal aşkı ruhumuzda.
Senin New York'un / yükselir göklere / benim İstanbul'um / destandır
dillere.
Ankara ile Washington / İzmir, San Fransisco'n / benzer derler
birbirine / doyulmaz güzelliklerine.
O muhteşem beldelerin / pınarların nehirlerin / ünlü şelalen Niagara /
Türkler dünya durdukça / beraberdir seninle / hürriyet savaşında."⁶⁶

Bu şarkının yer aldığı plak, "Sahibinin Sesi" adlı müzik firması tarafından hazırlandı ve 1954'te İzmir Fuarı'ndaki Amerikan pavyonunu ziyaret eden kişilere parasız dağıtıldı.

Özetle; Cumhuriyetin ve siyasal elitin resmi ideolojisini oluşturan Batıcılık/Batılılaşma anlayışı, Türkiye'de önce Batı Avrupa hayranlığına, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise Amerikan hayranlığına yol açtı. Bu Batıcılık ideolojisi ve Amerikan hayranlığı, Türkiye'nin ABD eksenli dış politika izlemesinde etkili oldu. CHP'lisi veya Demokrat Parti'lisi fark etmeksizin Türk siyasal eliti, NATO'ya girerken, Türk askerlerini Kore Savaşı'na gönderirken, Türk yurdunu Amerikan üslerine ve füzelerine açarken "Batılılaştığını" ve Türk toplumunu/devletini "Batılılaştırdığını" düşünüyordu.

⁶⁵ Bkz.: Baskın Oran, "Dönemin Bilançosu", içinde *Türk Dış Politikası*, Cilt I, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 493.

⁶⁶ Oran, "Dönemin."

1945-1960 döneminde uygulanan ABD eksenli (ABD'ye bağımlı) dış politikanın Türkiye üzerinde kaçınılmaz olarak çok büyük/derin etkileri oldu. Bu etkileri ekonomi, siyaset, askeriye, yargı ve yasama olmak üzere dört alanda ele almak mümkündür:

(a) *Dış politikanın ekonomiye etkisi:* Türkiye'ye 1946'dan itibaren birtakım "Amerikan raporları" gelmeye başladı. Örneğin Amerikalı ekonomist M. Thornburg'un hazırladığı rapor dönemin CHP hükümetine verildi. Bu raporda devletçiliğin terk edilmesi, Karabük Demir-Çelik Fabrikası'nın özelleştirilmesi, sanayiye değil tarıma ve madencilığe yatırım yapılması, özel kesimin teşvik edilmesi ve devlet harcamalarının azaltılması tavsiye ediliyordu. Thornburg'a göre Türkiye'nin yapacağı en iyi iş "yabancı sermayeyi teşvik yasası" çıkarmaktı. Rapor, Türkiye'ye Amerikan kitap ve dergilerinin getirilmesinin çok yararlı olacağını da ilave ediyordu. Raporun sahibi Thornburg hakkında Türk basını özellikle Vatan gazetesi "Büyük Türk dostu" olarak söz ediyordu. Marshall Planı öncesinde Türkiye'ye gönderilen bir başka ünlü rapor Dünya Bankası'nın hazırladığı rapordur. Barker Raporu olarak bilinen bu raporda sanayiye öncelik tanınmaması, kapsamlı planlama yapılmaması, kalkınmada ağırlığın tarıma ve hammadde üretimine verilmesi, enflasyonu engellemek için kalkınma hızının düşük tutulması, devletçiliğin tasfiye edilmesi, özel teşebbüse her alanın açılması ve yabancı sermayeyi çekmek için gereken yasal düzenlemelerin yapılması önerildi.⁶⁷ Dünya Bankası büyük ölçüde ABD'nin kontrolünde olduğu için⁶⁸

⁶⁷ Thornburg ve Barker raporları hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın*, Cilt I, (İstanbul:Tekin Yayınevi, 1987), 558-562.

⁶⁸ IMF ve Dünya Bankası yönetiminde üye devletin oy sayısını ve dolayısıyla gücünü, örgüt fonunda sahip olunan sermaye miktarı belirler: Her üye devletin "sabit oy" sayısı 250'dir. Fakat üyelerin oy gücünü belirleyen "değişken oy"dur. Örgüt fonunda sahip olunan sermaye miktarı 100.000'e bölünerek üye devletin değişken oyu belirlenir. Üye devletlerin sahip oldukları sermaye miktarları, her beş yılda bir artırılır veya azaltılır. Sermaye miktarı, üyenin milli gelirine, dış ticaret hacmine, döviz rezervine, ihracat çeşitliliğine ve dış ödemelerine bakılarak hesaplanır. Dünya Bankası'nda üyelerin sermaye miktarları, üyelerin IMF'deki sermaye miktarları esas alınarak hesaplanır. Dünya Bankası'na ancak IMF'ye üye devletler katılabilir. Sabit ve değişken oyların toplamı, üye devletin toplam oy

bu raporu da “Amerikan Raporu” olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

1948 Marshall Planı, Amerikan raporlarında tavsiye edilen ekonomi politikalarını uygulamaya soktu: Yatırımlar tarıma, hammadde üretimine ve oto yol yapımına yönlendirildi. 1950-1953 arasında -yani Demokrat Parti'nin ilk döneminde- kişi başına gelir 28 kat arttı, GSMH yükseldi ve tarım üretiminde büyük artış kaydedildi. Bu olumlu gidişat beş nedenden kaynaklandı: (1) Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde ABD'den yüklü miktarda kredi ve yardım alınması. (2) CHP'nin cumhuriyetin başından beri biriktirdiği 245 milyon dolarlık altın ve döviz rezervinin Demokrat Parti hükümeti tarafından tarıma yatırılması. (3) Savaş sırasında karaborsa ile biriken sermayenin yatırıma dönüşmesi. (4) Bu yıllarda tarım üretimi için gerekli olan hava şartlarının iyi gitmesi. (5) Kore Savaşı

sayısını verir. Üye devletin toplam oy sayısı, örgüt içindeki toplam oy sayısına bölünmesi yoluyla devletin örgütteki oy payı (oy gücü) hesaplanır. Bu yöntemle göre, IMF ve Dünya Bankası örgütlerinde en fazla oy sayısına ve en büyük oy payına sahip olan ilk beş devlet sırasıyla ABD, Japonya, Almanya, Fransa ve İngiltere'dir. Her iki örgütün merkezi, örgüt içinde en fazla sermaye miktarına sahip olan devletin başkentinde bulunur. Her iki örgütün merkezi, kuruluş tarihinden (1945) bugüne dek Vaşington'dur.

Kuruluşu ve yapısı itibariyle “uluslararası örgüt” niteliğine sahip olan IMF ve Dünya Bankası, uygulamada, bu örgütü oluşturan tüm üye devletler tarafından değil, en fazla oy sayısına ve oy payına sahip olan merkez kapitalist devletler tarafından yönetilmektedir. Bunun güzel bir göstergesi, beş yılda bir yönetim kurulu tarafından seçilen başkan ve başkan yardımcılarının uyruklarıdır. Kuruluşun bu yana Dünya Bankası Başkanlarının tamamı Amerikan vatandaşıdır. Aynı durum, IMF Birinci Başkan Yardımcıları için de geçerlidir. IMF Başkanları ise Batı Avrupalı merkez kapitalist ülkelerinden seçilmektedir.

Merkez kapitalist devletlere karşı diğer üye devletlerin karar alıp uygulamaya geçmeleri kâğıt üstünde imkânsız olmasa da, pratikte imkânsıza yakındır. Örneğin; 2007 yılı itibariyle ilk beş devletin (ABD, Japonya, Almanya, Fransa, İngiltere) Dünya Bankası içindeki toplam oy payı % 37,39, geri kalan 180 üye devletin payı ise % 62,61'dir. (Bu oranlar IMF içinde sırasıyla % 38,51 ve % 61,49'dur). Diğer tüm üyelerin bir araya gelip “beşli”ye karşı ittifak yapmaları imkânsıza yakın bir durumdur. Nitekim böyle bir ittifak, iki örgütün tarihinde hiç gerçekleşmemiştir. (Bu iki örgütün kuruluşu ve yönetim yapısı hakkında ayrıntı için bkz.: S. Rıdvan Karluk, *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Kuruluşlar* (İstanbul: Beta Yayınları, 2007), 353-364, 397-409).

nedeniyle uluslararası piyasada tarım ürünleri fiyatlarının ve Türk tarım ürünlerine olan talebin atması.

Fakat 1954'ten itibaren tarım üretimi düştü, dış borç hızla arttı, dış ticaret açığı büyüdü, GSMH ve kişi başına milli gelirdeki artış yavaşladı. 1954'ten itibaren ekonomideki gerilemenin ise başlıca nedenleri şunlardı: (1) Kore Savaşı'nın bitmesiyle birlikte Türk tarım ürünlerine olan talebin ve tarımsal ürün fiyatlarının hızla düşmesi. (2) Savaş sonrasında hızla toparlanan Batı Avrupa ülkelerinin ve İsrail'in tarım üretimini artırmaları ve bu nedenle Türkiye'den yaptıkları tarım ürünü ithalatını kısıması. (3) CHP'nin biriktirdiği altın ve döviz rezervlerinin tükenmesi. (4) Hava şartlarının kötüleşmesi ve bu durumun tarımsal üretimi olumsuz etkilemesi. (5) Uluslararası ticarete sanayi ürünleri ile tarım ürünleri arasındaki fiyat dengesinin tarım ürünleri aleyhine hızla değişmesi. Doğal olarak bu durum, tarım ürünü ihraç edip sanayi ürünü ithal eden Türk ekonomisini son derece olumsuz etkiledi.

Amerikan raporları ve Marshall Planı doğrultusunda 1951'de Yabancı Yatırım Kanunu ve 1954'te Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile Petrol Kanunu çıkarıldı. Amerikan raporları ve Marshall Planı çerçevesinde yapılan bu gibi düzenlemeler Türk ekonomisini hızla Batı'ya (ABD ve Batı Avrupa ülkelerine) bağımlı kıldı, piyasalaştırdı, Türkiye'yi Batı için ucuz tarım ve hammadde deposu haline getirdi, Türkiye'nin sanayileşmesini olumsuz etkiledi ve ekonomiyi darboğaza sürükledi. Ve nihayet Demokrat Parti hükümeti, IMF'ye ilk "niyet mektubu"nu 4 Ağustos 1958'de yazdı. IMF, Demokrat Parti hükümetine, devalüasyon, sıkı para politikası, sosyal harcamalarda kısıntı, özelleştirme ve ticari liberalleşme önerdi. 1960'a gelindiğinde Türkiye'nin dış borcu 992 milyon dolara ve dış ticaret açığı 147,4 milyon dolara ulaştı.⁶⁹ Türkiye, ABD eksenli politikalar neticesinde, Batı'ya olan borcunu ödemek için Batı'dan borç alan Batı'nın ucuz tarım-hammadde deposu haline geldi.

⁶⁹ Oran, "Dönemin," 487.

1954'ten sonra tarımdaki gerilemeden dolayı köylerden büyük kentlere - özellikle İstanbul'a- göçler hızlandı. Köyden kente kitlesel göçler, 18. ve 19. yüzyıllarda Batı Avrupa ülkelerinde daha yoğun biçimde yaşanmıştı. Fakat Batı Avrupa'nın kentlerinde köyden gelenleri istihdam edebilecek sanayi vardı. Oysa ABD'nin önerdiği ve Demokrat Parti'nin uyguladığı "kalkınma stratejisinde" sanayiye yer verilmedi. Yani Türkiye'de köyden gelenleri istihdam edecek sanayi yatırımları yapılmadı. Bunun sonucu, kaçınılmaz olarak, kentlerde ve özellikle İstanbul'da "gecekondulaşma" ve "lumpenleşme" oldu.

(b)Dış politikanın siyasete etkisi: Amerika'da 1945-1960 döneminde "McCarthyçilik" adıyla anılan "komünist avı" uygulandı. Bu "av" CHP iktidarı tarafından ithal edildi ve 1950'ler boyunca Demokrat Parti iktidarı tarafından uygulandı. Çünkü William Hale'in de belirttiği gibi, Türkiye'deki "komünizm fobisi" Amerika'daki "komünizm fobisinden" daha büyüktü. Bu fobinin sonucu olarak "McCarthyçilik" Türkiye'de de uygulandı. Türkiye'deki "McCarthyçilik" sol aydınlar, dergiler ve gazeteler, işçi, köylü, memur ve öğrenci dernekleri/sendikaları üzerinde büyük baskı oluşturdu.

2 Mayıs 1950'de CHP hükümeti tarafından ve 26 Ekim 1951'de Demokrat Parti hükümeti tarafından komünistlere yönelik geniş kapsamlı tutuklamalar yapıldı. 18 Şubat 1952'de ise, yurtdışında okumakta olan solcu öğrencilerin bursları kesildi. Bu gibi baskılardan sadece komünistler değil iktidarı eleştiren herkes nasibini aldı. Örneğin; Kore Savaşı'na karşı çıktığı için Türk Barışsever Cemiyeti başkanı ve genel sekreteri 29 Temmuz 1950'de tutuklandı ve mahkeme kararıyla 45'er ay hapis cezasına çarptıldı.⁷⁰ Daha önceden CHP iktidarı döneminde kurulmuş olan Halkevleri ile Köy Enstitüleri, "komünizmle mücadele" gerekçesiyle Demokrat Parti tarafından 1951 ve 1954 yıllarında kapatıldı.

Baskılara maruz kalan kişiler ve kurumlar, Demokrat Parti ve sağcı çevreler tarafından genellikle "Sovyet/Rus ajanlığı" yapmakla suçlandılar. Yani Türkiye'de muhalefete uygulanan baskılar ve "McCarthyçilik

⁷⁰ Oran, "Dönemin," 493.

(komünist avı)” politikası, “Sovyet tehdidine karşı mücadele”, “Sovyet/Rus ajanlarına karşı mücadele”, “komünizmle mücadele” gibi söylemler aracılığıyla meşru kılınmaya çalışıldı. Muhalif düşüncelere ve aydınlara, “komünizmle mücadele” adı altında baskı/şiddet uygulanması Türkiye’de entelektüel hayatın gelişimini frenledi. İşçi, köylü, memur ve öğrenci örgütlenmelerine, sendikalara ve derneklere “komünizmle mücadele” adı altında uygulanan baskı ve şiddet ise Türkiye’de demokrasinin gelişmesine büyük darbe vurdu.

1945-1960 dönemi ayrıca bir “dinsel tolerans” dönemi oldu: “İslamcılık ideolojisi” ve çeşitli dini cemaatler/tarikatlar, hem CHP (1945-1950) hem de Demokrat Parti (1950-1960) iktidarları tarafından İkinci Dünya Savaşı sonrasında komünizme karşı kullanıldı. 4 Haziran 1948’de Ankara İlahiyat Fakültesi açıldı, 25 Kasım 1948’de ilkokullara isteğe bağlı din dersleri kondu, 15 Ocak 1949’da on ilde imam-hatip kursları açıldı, 29 Mart 1950’de türbeler açıldı, 16 Haziran’da ezan tekrar Arapça okunmaya başlandı, 25 Ağustos’ta Diyanet İşleri Başkanı “İslam komünizmi reddeder” şeklinde “fetva” verdi, seçmeli olan din dersi 21 Ekim’de zorunlu derse dönüştürüldü.⁷¹

(c) *Dış politikanın askeri alana etkisi:* Truman Doktrini ile başlatılan Amerikan askeri yardımları, Türk silahlı kuvvetlerini modernize edip güçlendirdi. Fakat askeri yardımlar geldikçe Türkiye’nin ABD’ye olan askeri bağımlılığı da aynı oranda arttı. Ayrıca Türkiye’ye yardım olarak verilen askeri malzemenin bakımı için gerekli olan yedek parçalar ABD’den satın alınıyordu. Askeri yardımlar arttıkça yedek parçaların ithalatı da arttı. Bu durum, devlet bütçesine ve ülke ekonomisine ağır bir yük getirdi.

(ç) *Dış politikanın yasamaya etkisi:* 1924 Anayasası’na göre yabancı hükümetler ile görüşme yapma yetkisi yürütme erkine (hükümete), yabancı devletler ile anlaşma yapma yetkisi ise yasama erkine (TBMM’ye) aitti. Fakat Demokrat Parti döneminde ABD ile yapılan ikili anlaşmaların çoğunluğu mecliste oylamaya sunulmadan ve onaylanmadan uygulamaya

⁷¹ Oran, “Dönemin,” 493.

sokuldu. Böylece 1924 Anayasası ihlal edilmiş ve yasama erki (TBMM) sınırlandırılmış oldu. Başka bir ifadeyle, Demokrat Parti'nin ABD eksenli dış politikası anayasayı ihlal ederek "hukuk devleti" ilkesini ve TBMM'nin gücünü azaltarak "ulusal iradenin egemenliği" ilkesini çiğnedi.

(d) Dış politikanın yargıya etkisi: Benzer bir durum yargı alanında da yaşandı. 25 Ağustos 1952'de imzalanan ve 20 Mart 1954'te mecliste onaylanan "NATO Kuvvetleri Statüsü Sözleşmesi"nin 7. maddesi Türk yargı erkini ABD'nin lehine sınırlandırdı. Çünkü yukarıda da açıklandığı gibi, 7. maddeye göre, resmi görev sırasında gerçekleştirilen bir eylem hem ABD hem Türk yasalarına göre suç teşkil ediyorsa bu eylemi gerçekleştiren Amerikan personelini Türk mahkemeleri yargılayamaz, sadece ABD mahkemeleri yargılayabilir. Eylemin, resmi görev sırasında mı yoksa resmi görev haricinde mi gerçekleştiğine de ancak ilgili ABD makamı (Amerikan Askeri Yardım Kurulu) karar verebilir. Böylece adı geçen sözleşme hem Türk yargısının zayıflattı hem de TC vatandaşlarına büyük zarar verdi. Bunun en ibret verici örneği, yukarıda açıkladığımız "Yarbay Allen L. Morrison davası/olayı"dır.

Ve nihayet, makalenin Giriş bölümünde sorduğumuz dört soruyu cevaplandırmış bulunuyoruz:

1. Demokrat Parti döneminde uygulanmış olan dış politikanın temel özelliği/karakteri "ABD eksenli (ABD'ye bağımlı)" olmasıdır.
2. ABD eksenli dış politika, 1945-1950 döneminde CHP tarafından başlatıldı ve 1950'ler boyunca Demokrat Parti tarafından yoğunlaşarak devam ettirildi. Yani Demokrat Parti döneminde uygulanmış olan ABD eksenli dış politika, 1945-1950 döneminde CHP'nin uyguladığı dış politikanın yoğunlaştırılmış bir devamıdır.
3. ABD eksenli dış politikanın kaynağı/nedeni "Sovyet tehdidi/tehlikesi" değildir. Bu politika, Türkiye Cumhuriyeti'nin sınıfsal ve ideolojik yapısından kaynaklandı. Yani devletin sınıfsal yapısı (askeri-sivil bürokrasi, toprak ağları, burjuvazi) ve devletin ideolojisi (Baticılık anlayışı) ABD eksenli bir dış politika üretti.

4. ABD eksenli dış politika Türkiye'yi ekonomi, siyaset, yasama ve yargı alanlarında olumsuz etkiledi. Askeri alanda ise alınan Amerikan yardımları ve NATO'ya katılım, eş zamanlı olarak hem Türk silahlı kuvvetlerini modernize edip güçlendirdi hem de Türkiye'yi askeri açıdan ABD'ye bağımlı kıldı.

KAYNAKÇA

Akşin, Aptülahat. *Türkiye'nin 1945'ten Sonraki Dış Politikası ve Ortadoğu*. İstanbul: 1959.

Amin, Samir. *Küreselleşme Çağında Kapitalizm*. Çeviren Vasıf Erenus. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999.

Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1989.

Armaoğlu, Fahir. *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

Auty, Phyllis. "Yugoslavia's International Relations (1945-1965)." İçinde *Contemporary Yugoslavia: Twenty Years of Socialist Experiment*. Editör Wayne S. Vucinich. Berkley and Los Angeles: University of California Press, 1969.

Avcioğlu, Doğan. *Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın*. 1. Cilt. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1987.

Bağcı, Hüseyin. "Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası." İçinde *Türk Dış Politikasının Analizi*. Editör Faruk Sönmezoğlu. İstanbul: Der Yayınları, 2004.

Bağcı, Hüseyin. *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi, 1990.

Behramoğlu, Namık. *Türkiye-Amerika İlişkileri: Demokrat Parti Dönemi*. İstanbul: Yar Yayınları, 1973.

Bilge, A. Suat. "The Fener Greek Patriarchate." *Perception* (March-May 1998).

Bilge, A. Suat. *Güç Komşuluk: Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992.

Boratav, Korkut. “İktisat Tarihi (1908-1980).” İçinde *Türkiye Tarihi, 4. Cilt: Çağdaş Türkiye (1908-1980)*. Editör Sina Akşin. İstanbul: Cem Yayınevi, 1997.

Çelik, Edip. *Türkiye'nin Dış Politika Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Çetinsaya, Gökhan, “Türk-İran İlişkileri.” İçinde *Türk Dış Politikasının Analizi*. Editör Faruk Sönmezoğlu. İstanbul: Der Yayınları, 2004.

Dziewanowski, M. K. *A History of Soviet Russia*, New Jersey: Prentice-Hall, 1985.

Erhan, Çağrı ve Ömer Kürkçüoğlu. “Orta Doğu’ya İlişkiler: Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler,” içinde *Türk Dış Politikası*. Cilt I. Editör Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Erhan, Çağrı ve Ömer Kürkçüoğlu. “Orta Doğu’ya İlişkiler: Filistin Sorunu”, içinde *Türk Dış Politikası*. Cilt I. Editör Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Erhan, Çağrı. “ABD ve NATO’yla İlişkiler,” içinde *Türk Dış Politikası*. Cilt I. Editör Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Fırat, Melek ve Ömer Kürkçüoğlu. “Orta Doğu’yla İlişkiler: Arap Devletleriyle İlişkiler,” içinde *Türk Dış Politikası*. Cilt I. Editör Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Gevgilili, Ali. *Yükseliş ve Düşüş*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1987.

Girgin, Kemal, T. C. *Hükümetleri Programlarında Dış Politikamız (1923-1993)*. Ankara: 1993.

Gönlübol, Mehmet ve A. Haluk Ülman. *Olaylarla Türk Dış Politika Tarihi (1919-1965)*. Ankara: AÜSBF Yayınları, 1969.

Gürün, Kamuran. *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*. Ankara: AÜSBF Yayınları, 1983.

Gürün, Kamuran. *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

Hosking, Geoffrey. *The First Socialist Society: A History of the Soviet Union from Within*. Cambridge: Harvard University Press, 1996.

Hourani, Albert. *Arap Halkları Tarihi*. Çeviren Yavuz Alagaon. İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.

Judt, Tony. *Postwar: A History of Europe since 1945*. London: Pimlico, 2007.

Karlık, S. Rıdvan. *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Kuruluşlar*. İstanbul: Beta Yayınları, 2007.

Koçak, Cemil. "Siyasal Tarih (1923-1950)." içinde *Türkiye Tarihi, 4. Cilt: Çağdaş Türkiye (1908-1980)*. Editör Sina Akşin. İstanbul: Cem Yayınevi, 1997.

Kongar, Emre. *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1993.

Lenin, Vladimir İliç Ulyanov. *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*. Çeviren Cemal Süreya. Ankara: Sol Yayınları, 1992.

Mardin, Şerif. *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

Oran, Baskın. "Dönemin Bilançosu." içinde *Türk Dış Politikası*. Cilt I. Editör Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Oran, Baskın. “Türkiye’nin Kuzeyindeki Büyük Komşu Sorunu Nedir?” *AÜSBF Dergisi XXV* (1970).

Özcan, Gencer. “Türkiye-İsrail İlişkileri.” İçinde *Türk Dış Politikasının Analizi*. Editör Faruk Sönmezoğlu. İstanbul: Der Yayınları, 2004.

Rubinstein, Alvin Z. *Yugoslavia and the Nonaligned World*. Princeton New Jersey: University Press, 1970.

Sander, Oral. *Siyasi Tarih (1918-1994)*. Ankara: İmge Kitapevi, 2001.

Sander, Oral. *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1963)*. Ankara: AÜSBF Yayınları, 1979.

Sezgin, Yüksel. *Kore Savaşına Girişimizin Türk Dış Politikamıza Etkisi*. Ankara: 1995.

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi. Cilt 6. İstanbul: İletişim Yayınları, 1988.

Soysal, İsmail. *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*. İstanbul: İsis Yayıncılık, 1997.

Soysal, İsmail. *Türkiye’nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasal Andlaşmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1965.

Sönmezoğlu, Faruk. “The Cyprus Question and the United Nations.” *The International Journal of Turkish Studies* (Winter 1992-1994)

Sönmezoğlu, Faruk. *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*. İstanbul: Der Yayınları, 2006.

Sönmezoğlu, Faruk. *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, İstanbul: Der Yayınları, 1996.

Sönmezoğlu, Faruk. *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*. İstanbul: Filiz Kitapevi, 1995.

Tellal, Erel. “SSCB’yle İlişkiler (1945-1960).” içinde *Türk Dış Politikası*. Cilt I. Editör Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Tellal, Erel. “SSCB’yle İlişkiler (1960-1980).” içinde *Türk Dış Politikası*. Cilt I. Editör Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Tellal, Erel. “SSCB’yle İlişkiler (1980-1990).” içinde *Türk Dış Politikası*. Cilt I. Editör Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Tunçay, Mete. “Siyasal Tarih (1950-1960).” içinde *Türkiye Tarihi, 4. Cilt: Çağdaş Türkiye (1908-1980)*. Editör Sina Akşin. İstanbul: Cem Yayınevi, 1997.

Turan, İlter ve Dilek Barlas. “Batı İttifakına Üye Olmanın Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri.” İçinde *Türk Dış Politikasının Analizi*. Editör Faruk Sönmezoğlu. İstanbul: Der Yayınları, 2004.

Türkeş, Mustafa. “NATO Bağlamında ABD-Türkiye İlişkilerinde Devamlılık ve Değişim.” İçinde *Türk Dış Politikasının Analizi*. Editör Faruk Sönmezoğlu. İstanbul: Der Yayınları, 2004.

Uçarol, Rifat. *Siyasi Tarih (1789-2001)*. İstanbul: Der Yayınları, 2006.

Uslu, Nasuh. *Türk-Amerikan İlişkileri*. Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000.

Ülman, A. Haluk. “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968).” *AÜSBF Dergisi XXIII* (1968).

Ülman, A. Haluk. “Türk-Amerikan Yakınlaşması ve Sovyetler Birliği.” *Forum*, 15 Şubat 1961.

Üstün, Senem, “Turkey and the Marshall Plan: Strive for Aid.” *Turkish Yearbook of International Relations: XXVII* (1997).

Wren, Melvin C. *The Course of Russian History*. New York: Macmillan Publishing, 1979.

